Kööda

EMAJÕGE

J. RISTKOK J. KÜLMET

Nööda

EMAJÕGE

J. RISTKOK J. KÜLMET

KIRJASTUS „EESTI RAAMAT" TALLINN 1976

ÜLDANDMEID

Emajõgi saab alguse Otepää ligidal Pühajärvest, läbib Võrtsjärve (Võrtsjärv ongi üks Emajõe laienenud osa, piki järve läheb jõesängile vastav vagumus) ja voolab edasi ida poole, kuni suubub Peipsi järve (vt. skeem). Kogu see veetee on 214 km pikk ja niiviisi võetult on Emajõgi Eesti pikim jõgi.

Pühajärvest Võrtsjärveni kannab jõgi Väike-Emajõe nimetust (pikkus on 82 km). Võrtsjärve pikkus Väike-Emajõe suudmest järve lõunatipus kuni jõe lähteni järve kirdenurgas on 32 km. Siit edasi nimetatakse jõge Suur-Emajõeks, enamasti aga lihtsalt Emajõeks (pikkus 100 km). Tartu linn asub peaaegu Emajõe keskosas: Võrtsjärvest Tartuni on umbes 60 km, Tartust Peipsini umbes 40 km. Linnulennul tuleb jõe lähtest suudmeni 66 km (Ilomets 1959).

Võrtsjärve ja Peipsi vahel ühendab Emajõgi kokku 1590 km vooluveekogusid ja üle 130 järve (kogupindalaga 3840 ha).

Emajõgi on keerukas vetesüsteem. Vesi voolab Emajõkke Pandivere, Otepää ja Sakala kõrgustikult ja kogu Emajõe jõgikond haarab ligi neljandiku mandri-Eesti pindalast. Tal on 12 lisajõge paljude madalamat järku lisajõgede ja järvedega, umbes 35 kraavi ja ojakest ning lai luht üle 100 mitmesuguse luhaveekoguga. Emajõe laius suvel on 20 m kuni üle 100 m. Veepeegli pindala on juuni lõpus umbes 780 ha, see on väiksem kui näiteks Ülemiste järve pindala (960 ha), kuid suurem kui Saadjärve pindala (702 ha). Sügavuseks märgitakse suvise madalveeseisu ajal 1,4 kuni 11 m. Jõe langus on suhteliselt väike, kogu 100 km kohta 3,7 m (ENE 1970). Seepärast on ka vool üldiselt aeglane, paarkümmend sentimeetrit sekundis; keskmine vooluhulk jõe suudmes on 71,8 m^3/sek., mis on suurem kui ühelgi teisel Eesti jõel, v. a. Narva jõgi. Nõukogude Liidus kasutatava jõgede klassifikatsiooni järgi kuulub Emajõgi madalate kallaste ja aeglase vooluga tasandikujõgede hulka. Veepinna temperatuur on juunis—juulis kuni 22°. Vesi seguneb vertikaalsuunas hästi, kuid siin-seal esinevate põhjaallikate juures on jahedamaid veemasse. Vee läbipaistvus kõigub suvise minimaalse 0,4 m ja talvise maksimaalse 1,75 m vahel (Riikoja 1956). Et Emajõel on suur jõgikond, palju lisaveekogusid ning alamjooksu mõjustab osaliselt Peipsi veerežiim, siis on jõe veeseisu kõikumine suur, aasta jooksul harilikult 1—3 m. Kevadel on jõelamm madalamates kohtades enamasti üle ujutatud, kuid hilissuvel jääb põhi kalda ääres tihti kuivale. Kõige kõrgem Emajõe veetase registreeriti teadaolevail andmeil 6. mail 1867 — 373 cm üle graafiku nulli, kõige madalam 31. augustil 1964 — 16 cm alla graafiku nulli (ENE 1970), mis annab kogu veetaseme kõikumise amplituudiks 389 cm. Kõrgeim veetase on keskmiselt 23. aprillil. Suvisesse keskveeseisu langeb veepind 14. juuni paiku. Kõige madalam on Emajõe vesi harilikult augustis—septembris.

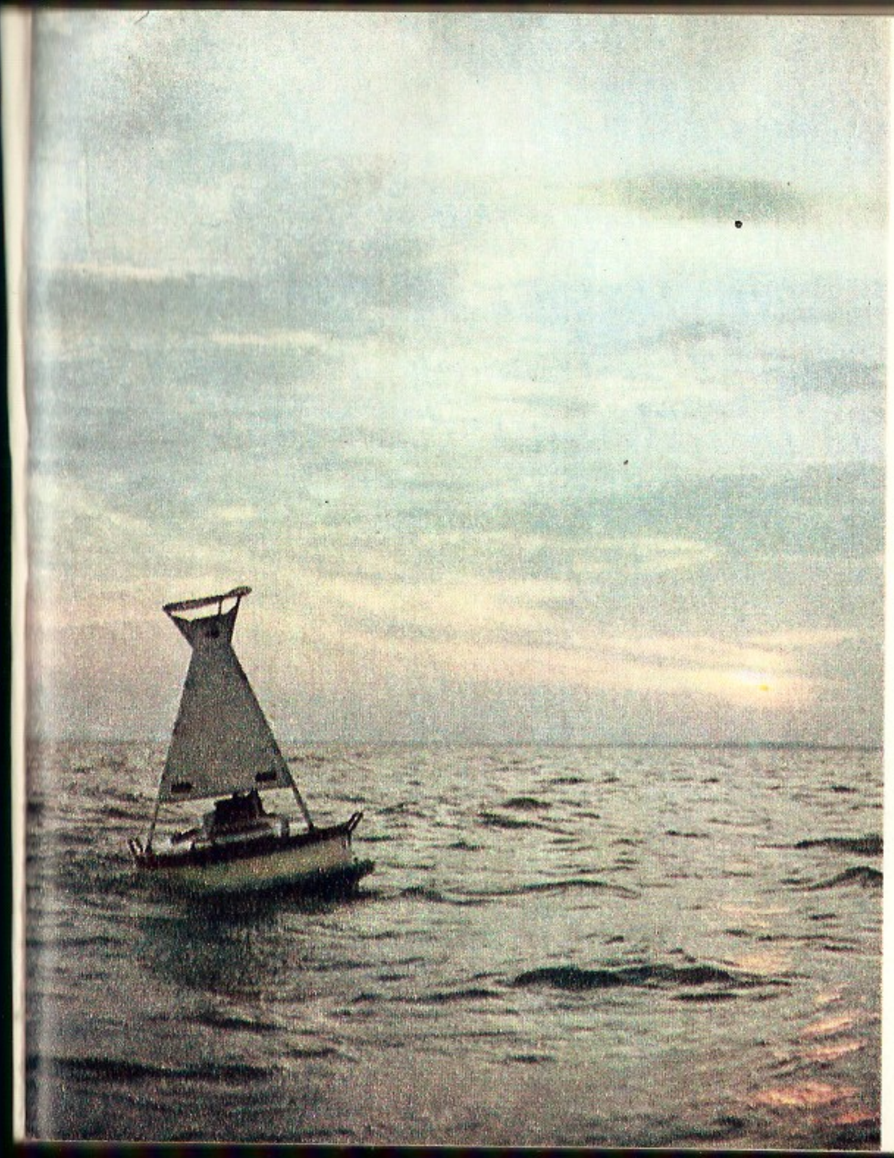

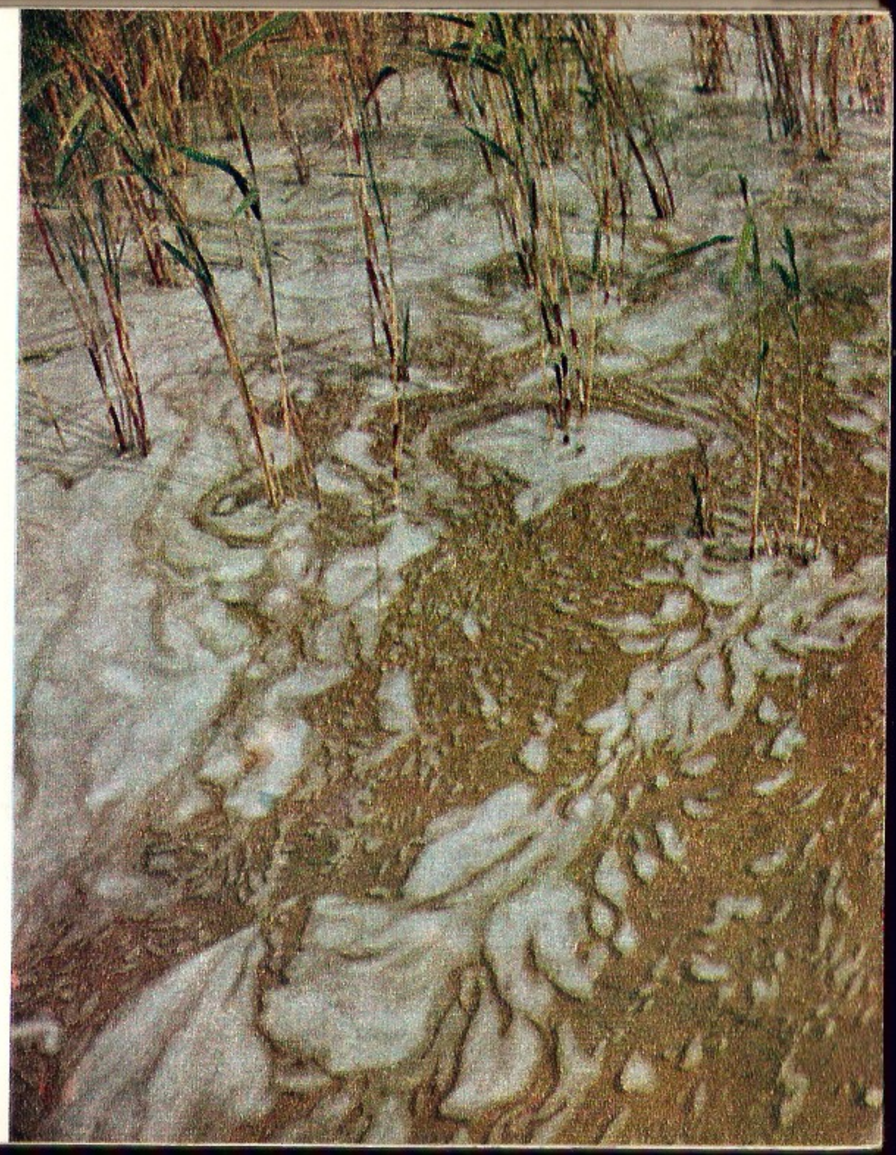

ÜLEMJOOKSU LUHAPIIRKONNAS

Emajõgi algab Võrtsjärvest järve ainsa väljavooluna. Jõe voolusäng järve madalas ja liivases kirdeosas on üsna kitsas. Ohutut teed järvest jõkke juhatab poi (1). Aeglase voolu ja valdavate läänekaarte tuulte tõttu kandub siia rohkesti liiva (2). Et see jõe lähet ei ummistaks, kaitsevad viimast poole kilomeetri pikkused raudkividest laotud muulid (3). Ometi kannab vesi järvest muulide vahele liiva niipalju, et sõidutee kipub madalduma ja siingi tuleb liivamadaliku serva poidega tähistada ning voolusängi aeg-ajalt süvendada. Jõe lähet e. suud palistab roostik, selle taga kaldal on pajuvõsa ja madal heinamaa.

Paarsada meetrit järve kaldast viib üle jõe Rannu-Jõesuu sild Tartu—Viljandi maanteel. Kõrgelt sillalt näeb üle muulide Võrtsjärve põhjaosa, luhalagendikku vaheldumas metsa ja põõsastega ning üksikuid talumaju ja suuremaid hooneid. Silla kohal on Emajõgi Tartu ja Viljandi rajooni vaheliseks piiriks (5), nii nagu ta oli piiriks varem ka samanimeliste maakondade vahel. Kohe sillast allpool on näha maju. Jõesuus, kus on maantee ja veetee ristumiskoht, bussipeatus ja ligema kaupluseni Sanglas vaid mõni kilomeeter, on suveperioodil alati rahvast. Siia tuuakse paate kohalike elanike valve alla ka kaugemalt (9), et siis nädalavahetusel või puhkuse ajal bussiga kohale sõites järvele õngitsema minna.

Jõesuu on ära märgitud ka Suure Isamaasõja ajaloos. 1941. aasta juulis, mil Emajõgi oli kaks nädalat rindejooneks, pidasid hävituspataljoni võitlejad Jõesuu ümbruses mitu päeva ägedaid kaitselahinguid. Kahele siin kangelasena langenud vabatahtlikule, kommunistlikele noortele K. Kangrule ja E. Schultsile, on Jõesuu silla juurde püstitatud mälestuskivi.

Jõesuust kuni Pede jõe suudmeni on Emajõgi looklev ja kitsas, kohati kõigest 20 m lai. Vesi voolab mitmes kohas kiiresti, sest peale kitsa jõesängi leidub siin ka kiviseid ja madalaid kohti ning kärestikke, nagu näiteks Kaabe ja Lustivere kärestik, kus vesi kesksuvel alaneb 1,4 meetrini. Talviti kattub see jõelõik väga harva üleni jääga ja siis ka vaid mõneks päevaks. Vesi on niisama kui Võrtsjärveski hallikas, rohkete hõljeainete tõttu väikese läbipaistvusega. Põhi on üldiselt peenliivane. Kaldaäärne taimestikuvööde on kitsas või puudub hoopis (9). Kaldad on ühetasaselt madalad ja lagedad. Jõge ümbritseb madal luht, nagu siin jõelammi enamasti nimetatakse, ja mets läheneb jõele kuni poole kilomeetrini. Kaugemal asuvad sood ja rabad — Meleski raba jõest vasakul ja kaugemale itta ulatuv Sangla raba paremal. Mööda jõge alla liikudes võib enne Pede jõe suuet kohata esimesi soote.

Võrtsjärve ja Pede suudme vahelise Emajõe iseärasuseks on see, et vesi voolab siin mõnikord teistpidi, Võrtsjärve poole. Kevadel, kui järve veetase on Pede omast madalam, voolavad

Pede lumesulamisveed osalt järve, eriti kui püsivad põhjakaarte tuuled aitavad Võrtsjärve vee ajada järve lõunaossa. Vahel voolab vesi teistpidi ka sügiseste vihmade ajal. Niisuguseid päevi, mil jõgi siin tagurpidi voolab, on aastas keskmiselt 13. Mõnel aastal selliseid päevi üldse ei ole, aga näiteks 1966. aasta kevadel oli neid 39 ja 1952. aasta sügisel 30 (Jaani 1973). Kohalikud elanikud nimetavad jõelõiku Võrtsjärve ja Pede suudme vahel Järvejõeks, kas seepärast, et vesi on hall nagu Võrtsjärveski, või seepärast, et ta vahel järve poole voolab. Pede jõgi — nii nimetatakse Põltsamaa (Paala) jõe ja Pedja jõe ühist 4 km pikkust suudmeosa — suubub Emajõkke vasakult, Jõesuu sillast 9 km pärivoolu (6). Pede on Emajõe veerikkaim lisajõgi. Tal on kaks lisajõge. Üks lisajõgi, Põltsamaa jõgi (116 km pikk) saab alguse kahest jõest — Nõmme ja Ao ehk Räitsvere jõest, mis teineteisega ühinevad Rakke ligidal. Teine lisajõgi, Pedja jõgi (121 km pikk), algab Simunast. Mõlemad jõed on paljude lisajõgedega ja voolavad läbi suurte rabade — Meleski, Epru, Torni, Intsuveski, Madise raba, mistõttu Pede vesi on pruunika värvusega. Pede suubumiskohal Emajõkke on hästi näha, kuidas kaks vett kohtuvad: Pede pruun ja selgem vesi seguneb Võrtsjärvest tuleva halli ja sogasema veega. Pede suudmest umbes sada meetrit allavoolu on vesi jälle ühesugune hallikas. Pede jõe suudmest paarsada meetrit ülesvoolu vasakul kaldal asub 13 km ulatuses ainus jõeäärne maja.

30 km Pede suudmest Kärevereni on Emajõe kõige omalaadsem piirkond, mille sarnast mujal Eestis vaevalt leidub. Orgoru veerud asuvad siin jõest kaugel, jäädes kohati metsa taha. Puhja kohal on jõelt ka kõrgemat maad näha. Luht on lai ja tasane, selle pind ulatub kõigest 1—2 m üle jõevee taseme. Ümbrus on soo- või puisniiduilmeline, põõsastega. Siin-seal kasvab suuremaid jändrikke pajusid, mis suurvee ajal veest välja küünivad (7). Iseloomulikud on jõe või soodiga risti kasvavad pikad põõsaribad, mis on saanud alguse mõrratõketeks luhamulda pistetud toorestest pajuteivastest. Rohi kasvab luhal hästi, nii et ulatub kohati rinnuni. Kaugemal paistab mets, see on enamasti niiske. Kalda ääres on pajud ja lepad, nende jõepoolsed oksad ripuvad vee kohal (8). Kaldaäärses võsaribas on aga marjapõõsaid ja hilissuvel võib siit punaseid ja musti sõstraid korjata. Suurvee ajal saabki ainult kaldapõõsaid silmas pidades jõel sõita. Kui vesi on madal, tuleb jõel sõites asukoha määramiseks paadist välja maale astuda, sest kaldavall on tihtipeale päris kõrge.

Jõgi on siin laiem ja sügavam kui Pedest Jõesuu pool. Ta voolab looklevas sängis ja sirgeid jõeosi, millel saaks paadimootori täit võimsust kasutada, on vähe ning needki pole kuigi pikad (8). Iga looke taga ootab jõesõitjat midagi uut, kas huvitav taimekooslus, mida tahaks ligemalt vaadata, püstloodis kaldasein, millesse vesi on urge ja koopaid uuristanud, või

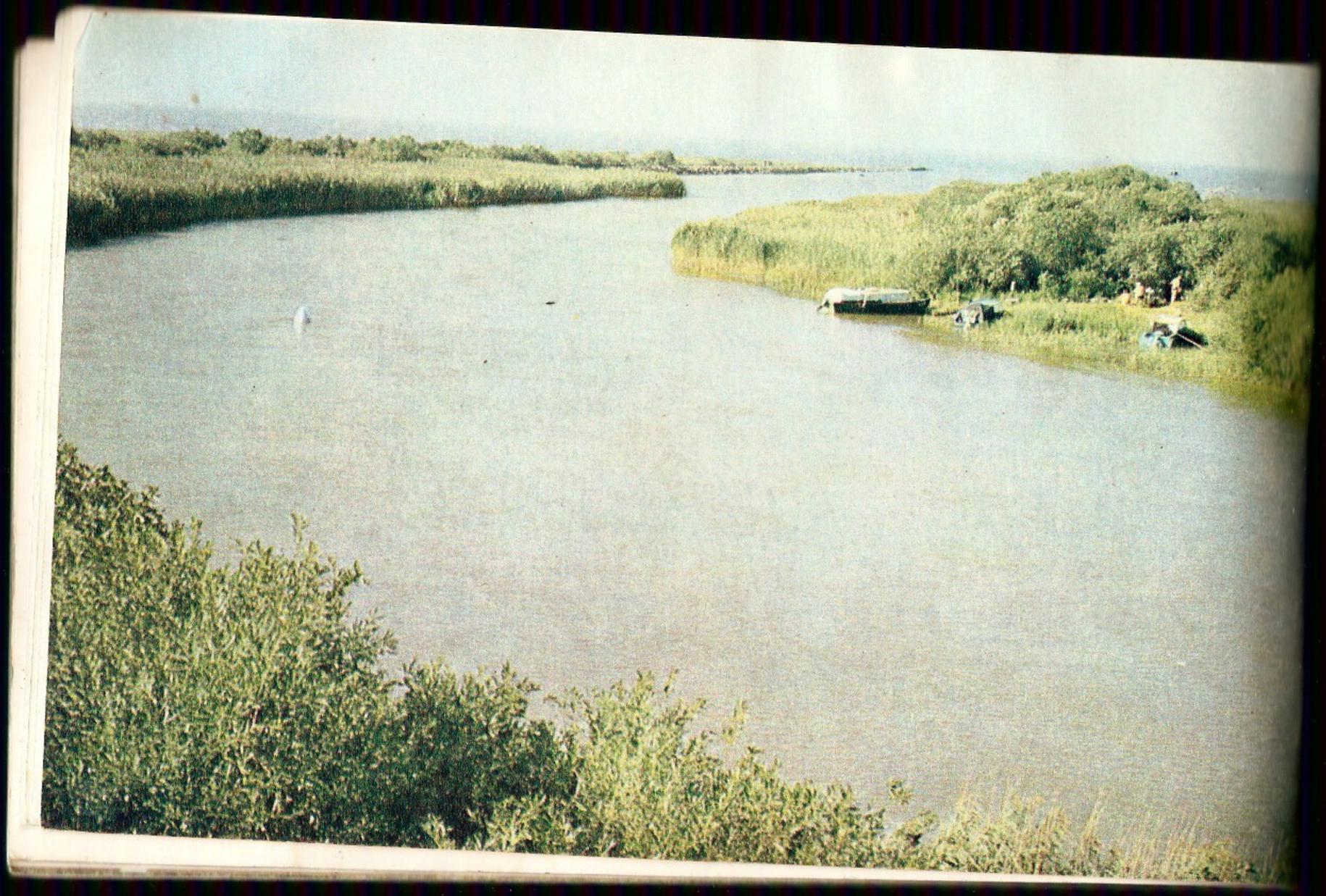

madal liivane plaaž pajutihnikuga kõrgemal, mis vägisi meelitab peatuma (4). Põhjas on peale liiva rohkesti savi ja muda. Sõita tuleb ettevaatlikult, eriti looke kohal, et mitte sattuda liivamadalikule või kaldast varisenud turbakamakale. Pärivoolu sõitmine siin ei tähenda veel, et kiiresti edasi saab. Loogetes vesi keerleb ja kannab paadi kas kaldasse või koguni tagasi. Üldiselt on aga kuni Rekuni Emajõe vool nii kiire, et talvel püsivat jääkatet ei teki.

Kõnesolev jõelõik kuulub Emajõe—Pedja luhtade ja soode maastikku. Siitkandi nn. Sangla soostik, kuhu kuuluvad peale Sangla raba veel Laugesoo, Vaaramaa ja Peenraraba, on Eestis suuruse poolest (290 km^2) neljas. Jõest lõuna pool paiknevad sood leiavad ärakasutamist. Sangla raba turvast toodetakse alusturbaks juba ammu, varsti hakkab seda kasutama ka Puhjas ehitatav briketitehas, aga Laugesool Ulilas asub vana Ulila turbatööstus. Põhjapoolsed sood on seni vaid jahipiirkonnaks ja marjamaadeks.

Kogu siinne jõeäärne piirkond on suures osas asustamata. Ainult Palupõhjast Rekuni elab inimesi.

Ainulaadseks iseärasuseks Pede—Kärevere vahelisele Emajõele on arvukad soodid, mida siin nimetatakse enamasti vanajõgedeks. Kuidas need tekivad, võib tähelepanelikult piki jõge sõites üsna hästi näha. Sootide tekkimiseks peab jõgi olema hästi looklev ja kaldamaterjal suhteliselt pehme. Need tingimused on siin olemas. Voolav vesi põrkab looke kohal vastu välimist kallast, lõhub seda ja varistab kaldamaterjali. Viimane kandub veega pärivoolu ja ladestub kuskil järgmises lookes, kuid looke sisemises kaldas. Selle tagajärjel on lookeväline kallas ikka järsk, lõhutud ja lage, sest taimed ei jõua selle ääres juurduda, lookesiseses kaldas seevastu nihkub jõe poole pidevalt liivamadalik (4). Liiv selles kinnistub varsti, kattub rohuga ja põõsastega, liivamadalikule järgneb looke taga vaiksem vesi, kus kasvavad veetaimed. Looke lõhutud kallas võimaldab kohati hästi jälgida luha tekkimise lugu, näitab, kuidas vahelduvad muistsel ajal ladestunud eri koosseisuga setted ja kuidas kerkib luhapind hilisemal ajal (15, 10). K. Porki (1960) järgi kerkib Põltsamaa ja Pedja alamjooksu luht regulaarse üleujutuse korral kuni 2 mm võrra aastas. Järelikult kerkib luhapind 100 aastaga 20 cm, mis polegi nii vähe selleks, et ühe inimpõlve kestel luhal muutusi märgata. Paljaksuhutud kaldas tulevad mõnikord nähtavale vägevad puutüved (11), mis on kas jäänused endisest metsast või kunagi mujalt siia suurveega kantud, hiljem aga soosetetes säilinud. Eriti suur on vee uuristav toime kevadise suurvee ajal, mil vett on rohkem, vool tugevam ja kallas vett täis olles pehmem. Niiviisi lõhkudes ühte ja ehitades teist kallast muudab jõgi looke kohal pidevalt oma kuju. Jõe laius jääb enam-vähem samaks, aga jõelooge nihkub edasi,

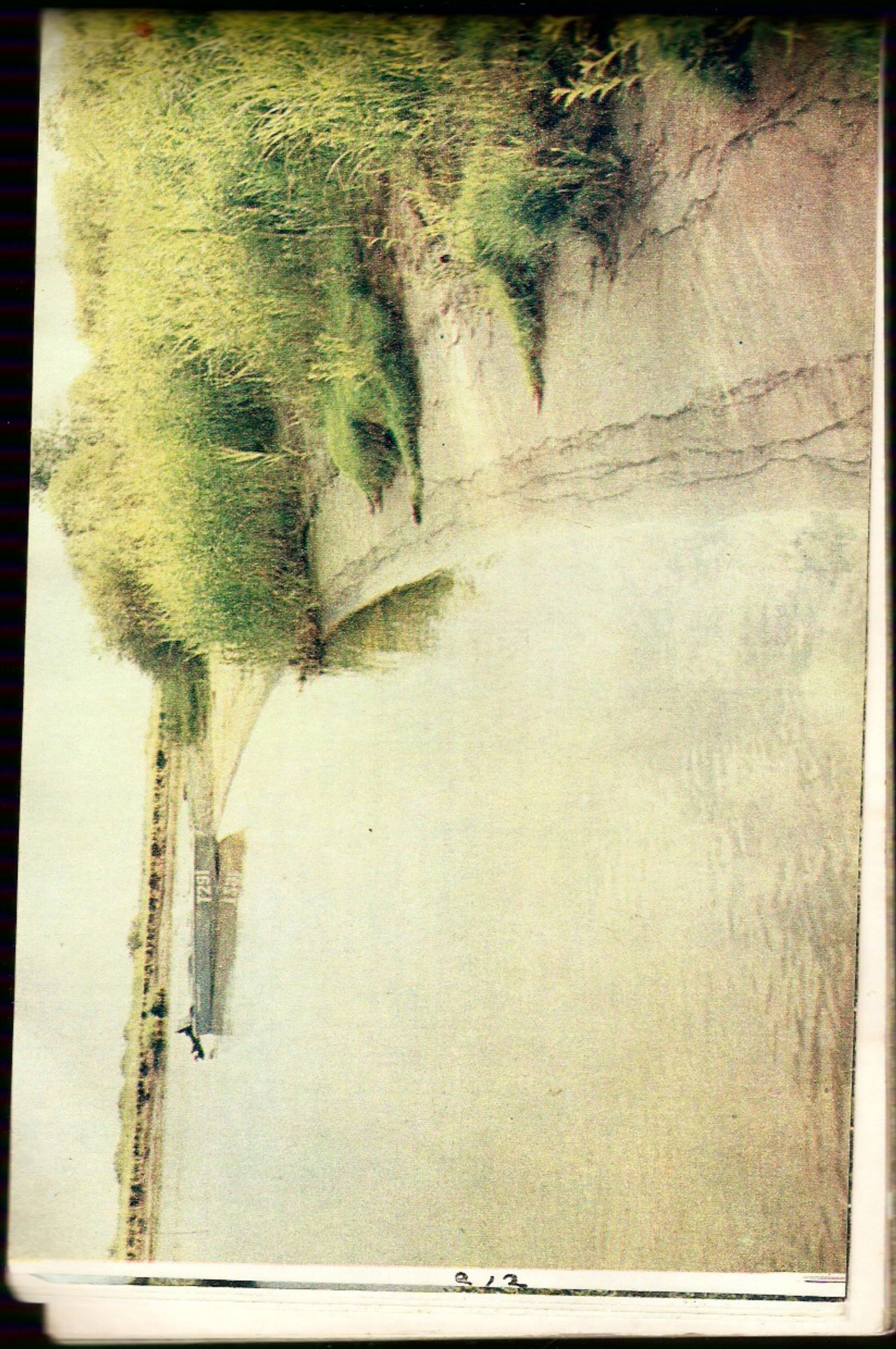
1621

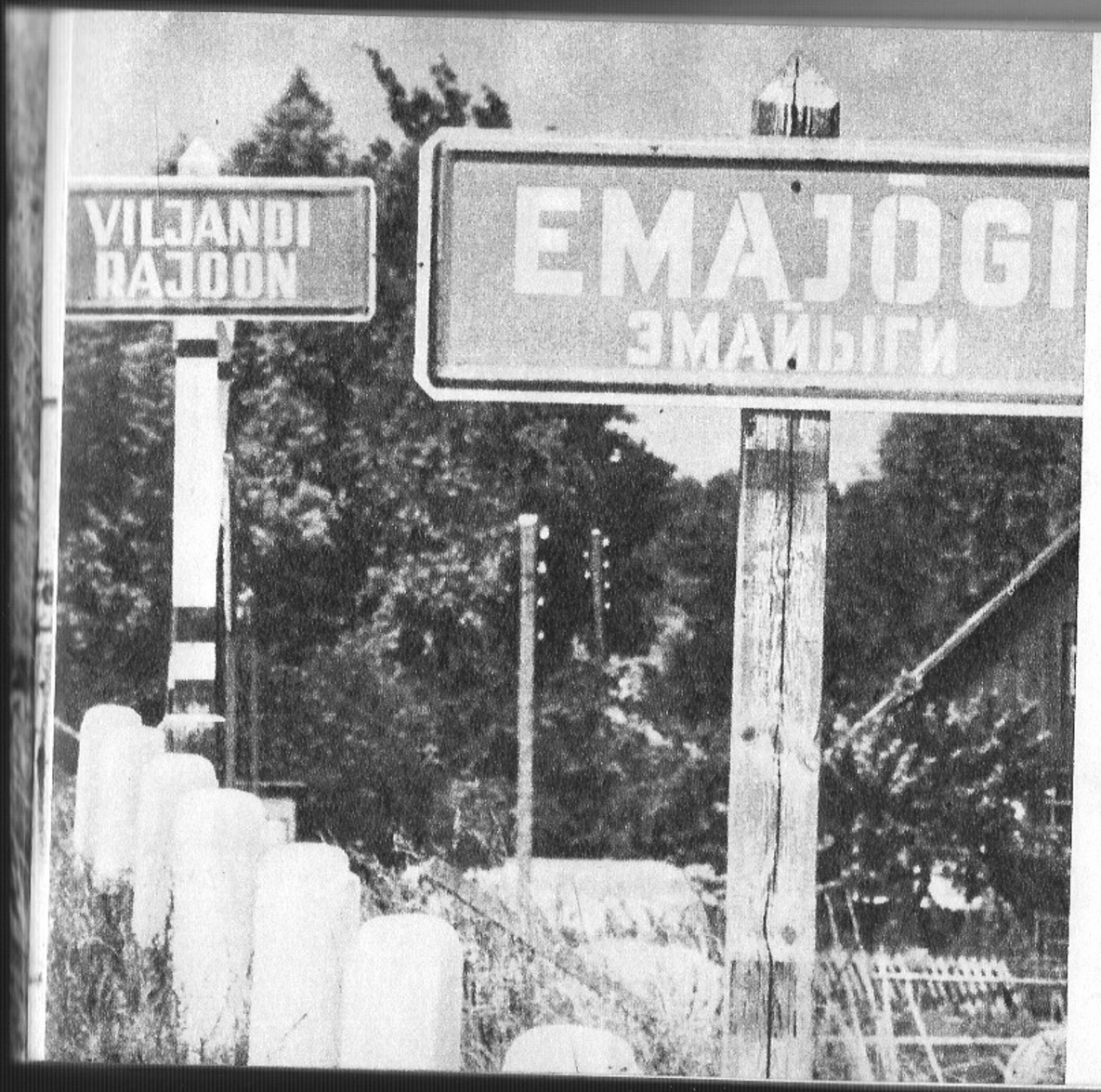
VILJANDI
RAJOON
EMAJÕGI
ЭМАЙЫГИ

muutub järjest järsemaks, tekib silmusekujuline nn. rändmeander. Viimaks kulutab jõgi silmuse kitsa kaela läbi ja saab uue voolutee, ent endisest meandrist jääb järele kõver jõelooge. Kuna see jääb nüüd vooluteest kõrvale, uhtuvad ta otsad täis, eriti alamjooksupoolne ots, mudastuvad ja kasvavad kinni. Viimast kiirendab rohke taimestiku vohamine seisva vee tõttu. Nii kujunevadki soodid e. vanajõed (ka koolud, koolded ja lammid). Neid on kogu Emajõe ääres registreeritud 72 ja nende kogupindala on suvel umbes 140 ha (Ristkok 1969). Suurem osa sootidest asub kõnesolevas jõelõigus Pede suudme ja Kärevere vahel.

Vaiksed ja varjuküllased, osalt püüdjatelegi ligipääsmatud soodid on kaladele kudemiseks ja turgutumiseks väga soodsad (12). Siiski on neil üks tõsine puudus: suvel kaotab enamus neist ühenduse jõega. Talvel jäävad soodid tihti hapnikupuudusesse ja neisse vangistatud kalad hukkuvad. Kalade niisuguse hukkumise vältimiseks kaevati aastatel 1959—1960 paljude sootide suudmeotsad lahti. Sel teel loodi sootide ja jõe vahele püsiv ühendus, et kalad saaksid igal aastaajal mõlemas suunas liikuda. Tookordsel kaevamisel tekkinud vallid on seni sootide otstes veel näha, mitmekesistades küngastena ühetasast luhamaastikku.

Mõned vanajõed on tekkinud kunstlikult. Laevasõidu ja parvetuse huvides või silla ehitamisel on kaevatud uus voolutee läbi jõekäänu. Kunstlikke vanajõgesid on Emajõe ääres 6. Üldse on praegu pikemaid ja laialt jõkke avanevaid kooldeid ligi 25, mida jõel sõites esialgu lisajõeks võib pidada.

Emajõe kaldaäärne veetaimestik ei ole eriti liigirikas: pilliroog, järvkaisel, kalmus ja konnaosi, nende hulgas esineb ka luigelille, kollast võhumõõka, suurt tulikat jt. Roostiku ees kasvavad harilikult kõõlusleht, penikeeled ja kollane vesikupp, harva võib jõel näha ka looduskaitse all olevaid vesiroose. Nii on see kogu Emajões. Pede ja Kärevere vahel on aga need taimed esindatud vaheldusrikkalt mitmesuguste kombinatsioonidena.

Jõe kohal lendleb alatasa kaht liiki pääsukesi. Püstiseks uhutud liivakaldas on kõikjal kaldapääsukeste pesakolooniaid (13). Nende lindude pesaurud on ligi meetri pikkused horisontaalsed käigud, mille otsas laiemas koopakeses on pesa; tihti vaatab mõnest pesaaugust lind välja. Pärast noorte lindude pesast väljalendu ööbivad kõik kaldapääsukesed hulganisti koos kaldaäärsetel pajuokstel. Räästapääsukesed aga pesitsevad jõge ületavate sildade ligipääsmatute võlvide all, enamasti samuti tihedais haudekolooniais, kus pesa pesas kinni (14).

Ülemjooksu luhal võib kohata teisigi elusolendeid, kes möödasõitvat paati ei karda. Jõelammi avaras vabaduses karjatavad ümberkaudsed majandid noorkarja. Loomad ei saa siin

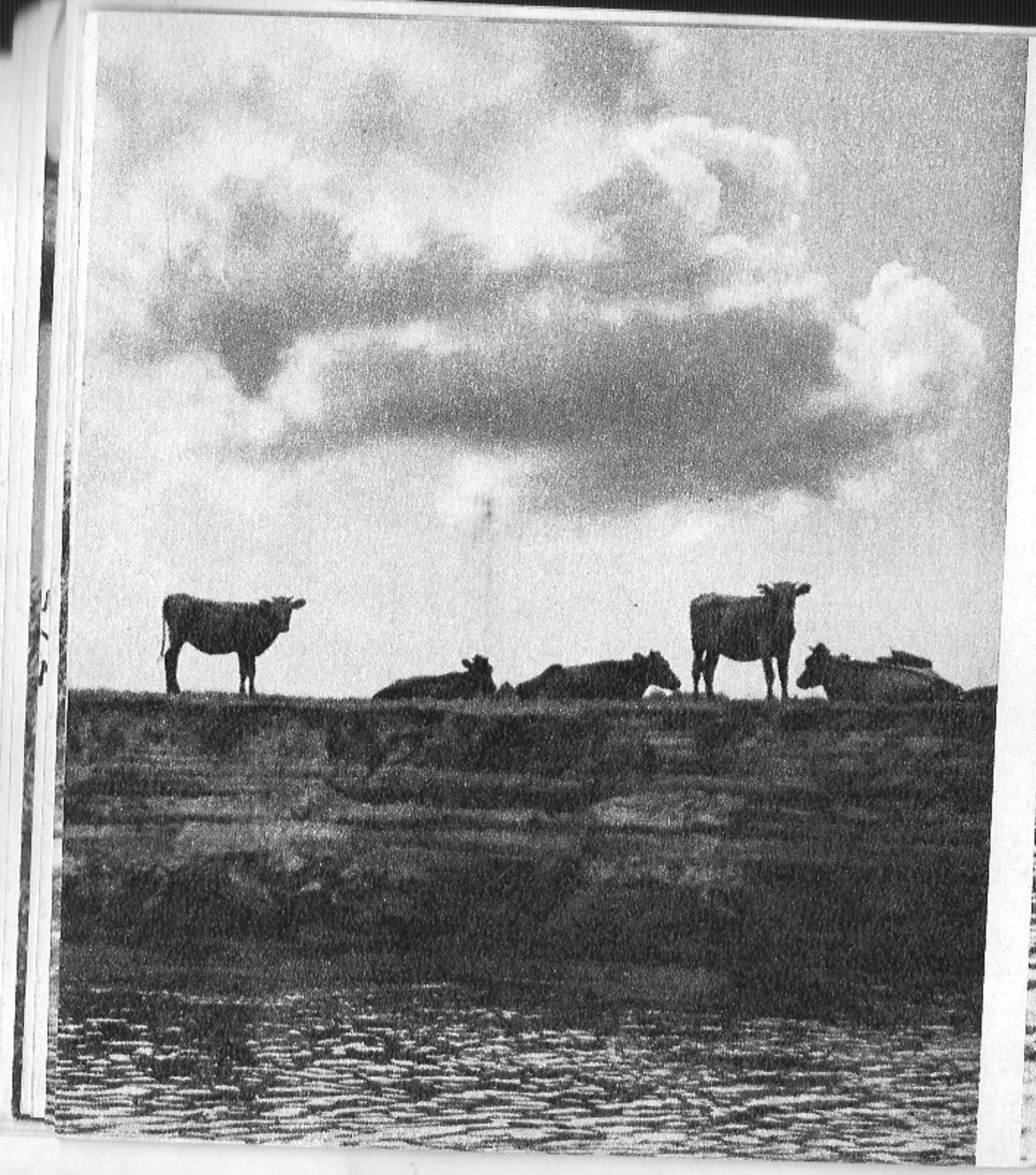

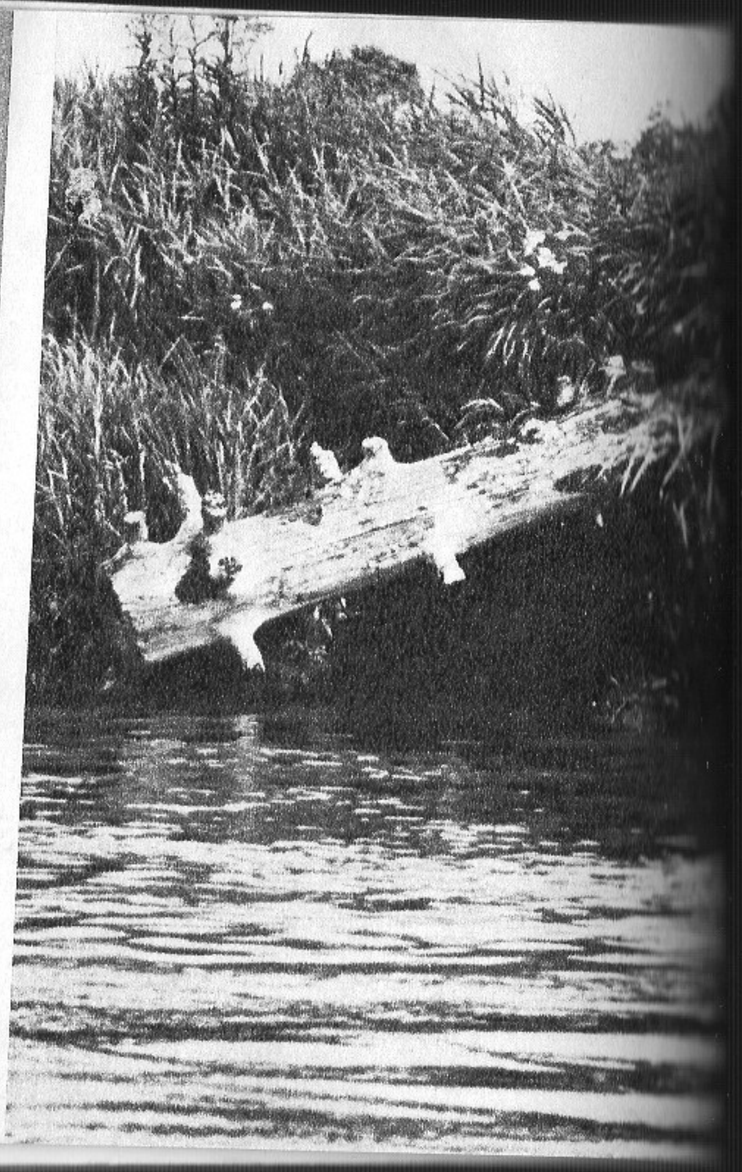

kaduma minna, sest jõgi ja soodid on looduslikeks koplipiiriideks. Mullikad on vahel hästi uudishimulikud (**10**), nad saadavad jõel liikuvat paati piki kallast sageli niikaua, kuni mõni luhaveekogu ette tuleb.

Pede jõe suudmest 4 km allavoolu asub jõe vasakul, lookevälisel kaldal ainus küla Emajõe ülemjooksul, Palupõhja (**17**). Palupõhja on väga vana asula. Seda nime mainitakse vanades ajalooallikates juba aastast 1406. Küla, ligi 20 peret, paikneb kõrgemal liivasel kohal ja on ümbritsetud okasmetsaga. Kunagi pidi siin ka tammemetsa olema, seda tõendavad mõned säilinud tammed küla serval. Jõest eemal, küla taga on metsane ja lai Vaaramaa soo. Jõe parem kallas seevastu on madal ja tühi ning seda kasutab Palupõhja rahvas heina- ja karjamaana. Siin on nii inimesed kui ka loomad veega harjunud, igal perel on tingimata vähemalt üks paat. Veel neljakümnendate aastate lõpus võis Palupõhjal näha niisugust pilti: kari ujub üle jõe, kõige ees lehmad, seejärel lambad ning kõige lõpus koer ja karjatüdruk ise. Palupõhja on metsameeste, kalurite ja mesinike küla ning samal ajal jahimeeste, marjuliste, viimasel ajal ka suvitajate ja matkajate baas.

Palupõhjalt mõni kilomeeter pärivoolu, Puhja vanajõe e. Lepakolka lammi suudme kohal asub otse jõe ääres üksik maja. See on siinkandis viimane vanadest üksikutest majapidamistest. 25 aastat tagasi oli neid kogu Emajõe ääres umbes

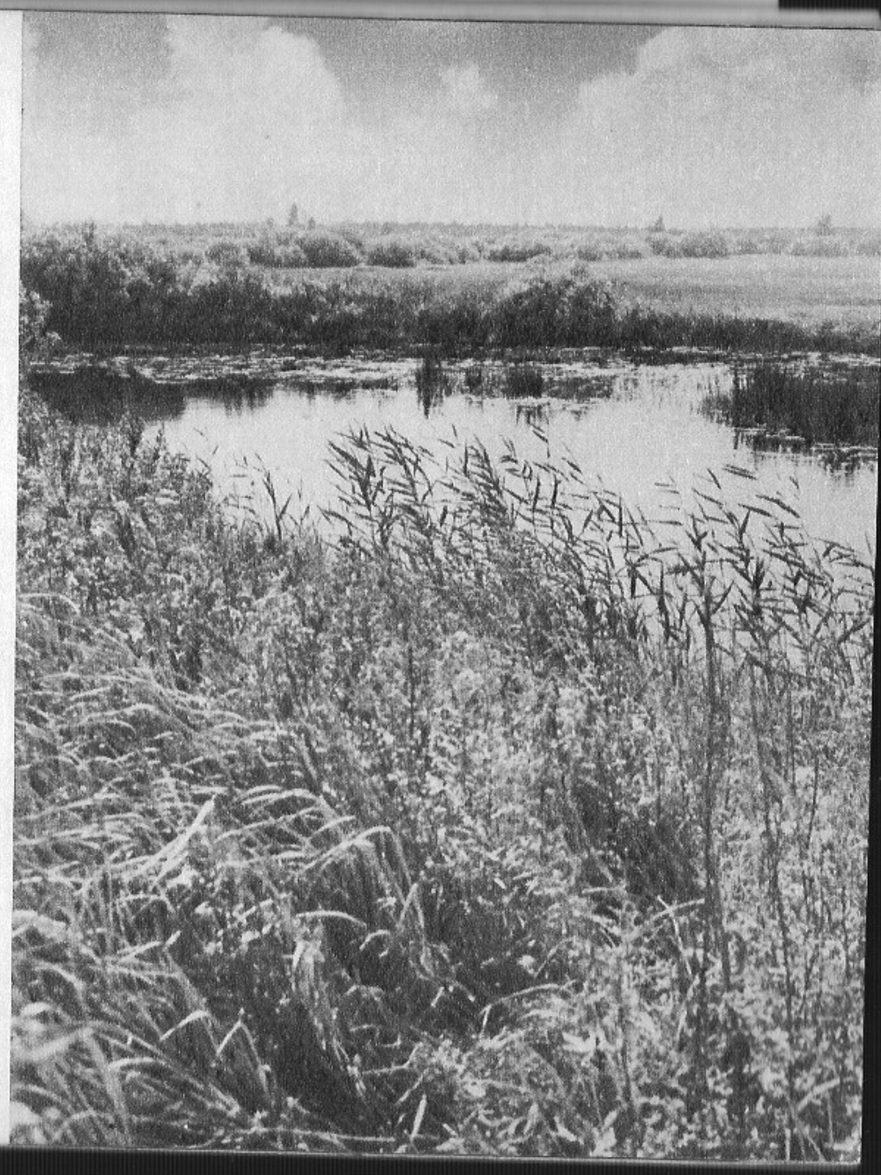

kümme. Elanikud tegelesid kalapüügiga, üle jõe vedamisega, heinavalvamisega jm. Suvel ei olnud niisuguses kohas elamisel viga, kuid suurvee ajal jäid majad tihti saartena laia veevälja. Siis sai liikuda ainult paadiga, isegi lauta mindi laudu pidi ja vett võeti otse läve tagant. Niisugused elamised on nüüd kadunud peale selle viimase, mis asub natuke kõrgemal kohal. Noorem põlvkond ei leppinud eraldatud eluga, kaugel teedest, naabritest ja kauplustest. Endiste majade asemedki on nüüd suurvee poolt tasaseks tehtud.

Puhja vanajõest paar kilomeetrit edasi, enne Rekut, jõe vasakul kaldal, on mõned uued moodsama välimusega majad. Siin asub Tartu trükitööliste rajatud väike suvitusasula (**16**). Üks majadest on otse jõe ääres, teised natuke eemal Mäekoolde-nimelise soodi käänus. Siia pääseb hõlpsasti nii paadiga kui ka autoga. Asula elanike paadid seisavad kohe maja all kaldas ja laste jaoks on suvel liivasel kaldaäärel lattidega eraldatud väike supluskoppel. Soodimudaga väetatud luhamaal harib suvilarahvas peenraid ning kasvatab marjapõõsaid ja lilli.

Suvilatest kõigest pool kilomeetrit, Palupõhjast 7 km edasi käib üle jõe Reku parv, mille töötamist tasub vaadata. Parvedega üle jõe vedamine hakkab Eestis haruldaseks jääma. Emajõele on jäänud veel ainult kaks parve — üks siin Rekul, teine, Kavastu parv alamjooksul (**38**). Mõni aasta tagasi vedas üle Emajõe veel kolmas, Haaslava parv, ja kuni 1973. aastani

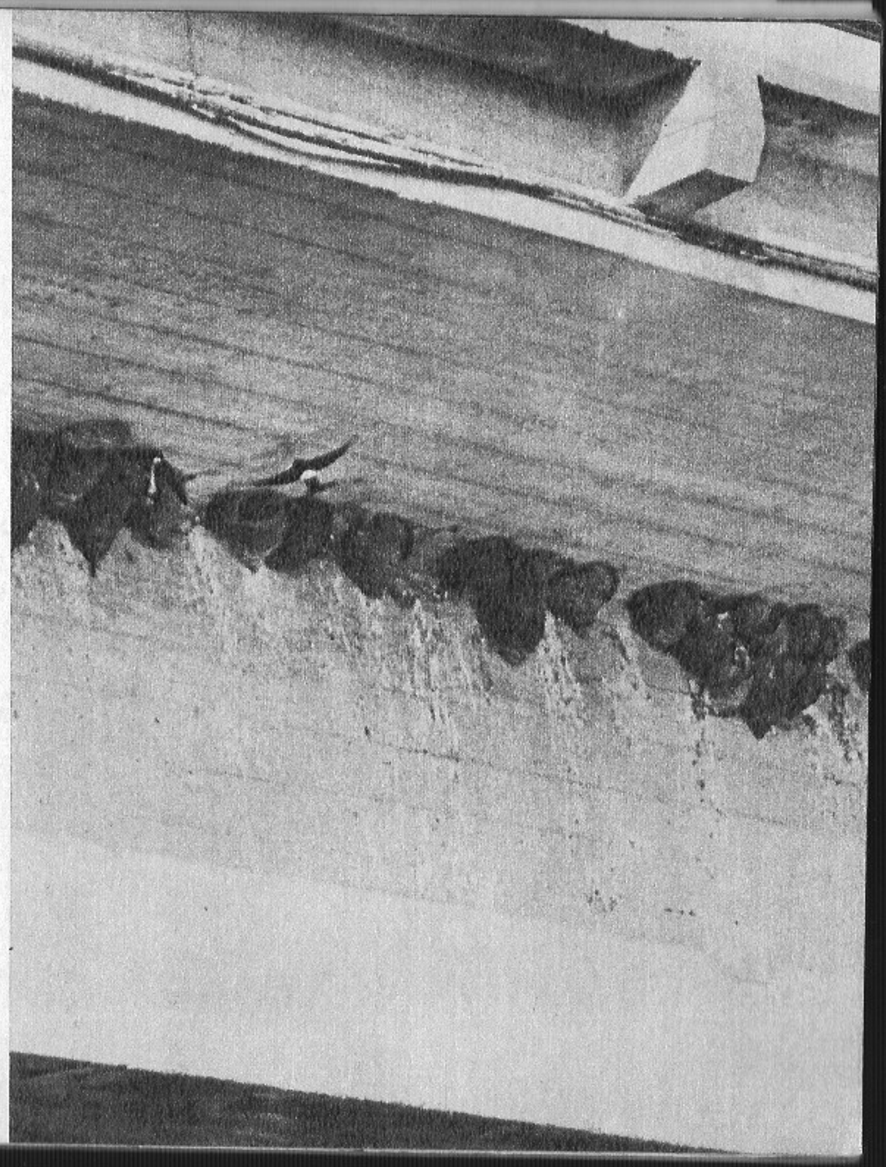

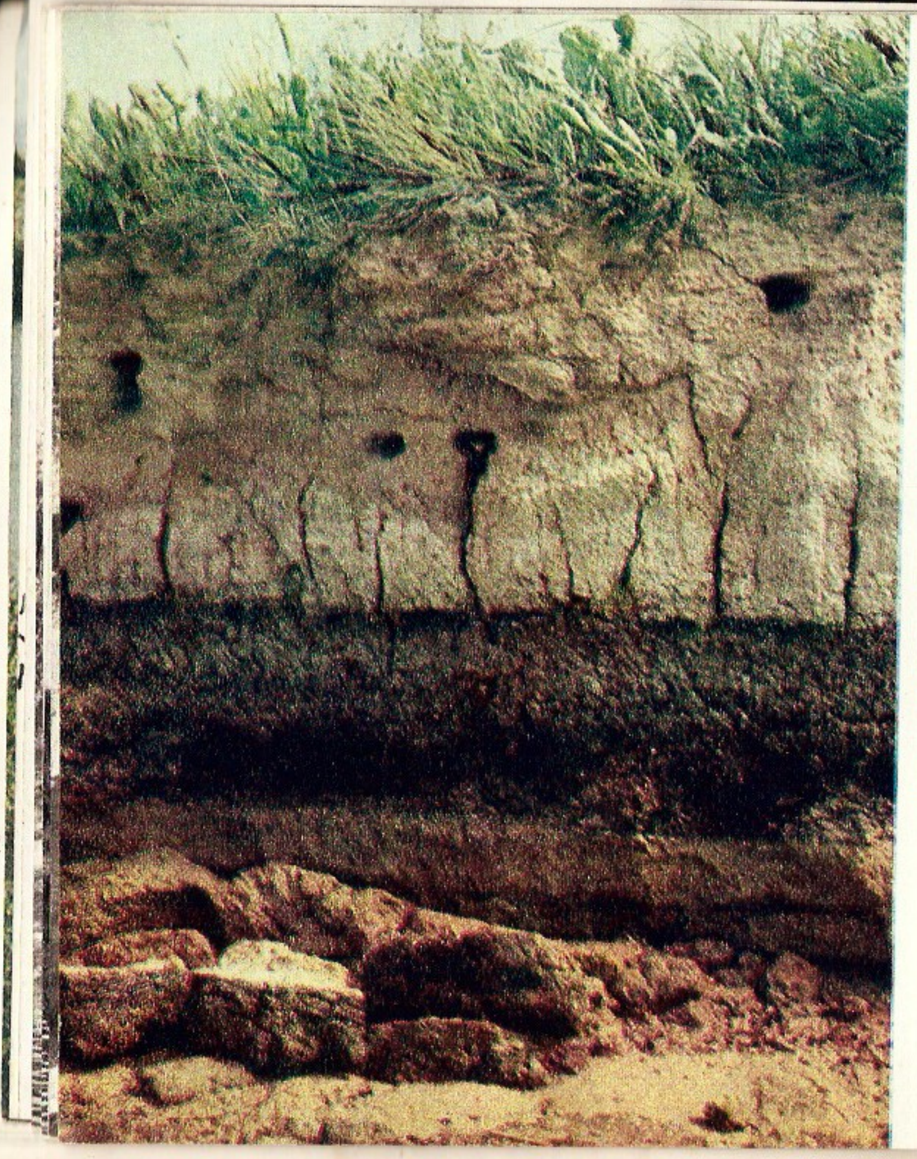

oli parv ka Ahja jõe alamjooksul Kikassaarel. Emajõe parv on ehitatud ujukitele. Ühest kaldast teise liigub ta jämedat ketti pidi, mis käib parvele kinnitatud ratta ümber. Ratast vändates tõmmatakse parv aeglaselt edasi. Kui parv seisab, on kett jõepõhja lastud ega takista ülesõitvaid laevu. Mõlemad Emajõe parved on veel uued ja Rekul on ka parvemehele ehitatud uus mugav majake. Reku kaudu käivad Palupõhja elanikud oma lähimas keskusés Puhjas. Emajõgi on Reku kohal madal, kivine, seepärast näitavad sõiduteed jõemärgid. Rekult ligi 6 km pärivoolu suubub paremalt poolt Emajõkke väike, üle 20 km pikk, Elvast Verevi järvest algav Soova e. Kavilda jõgi. Ülalpool kannab see rohkem Kavilda nime ja voolab ilu poolest tuntud sügavas ürgorus, kuid alamjooksul, Emajõe orundis on ta kanaliks muudetud ja sarnaneb magistraalkraaviga. Tema suuet teadmata ei või mööda sõites arvatagi, et tegemist on jõega.

Soova suudmest üle 6 km edasi, paremalt poolt tuleb Emajõkke Elva e. Ulila jõgi. See, 65 km pikk jõgi algab Otepää ligidal Lüüsjärvest. Ta on ühenduses suure hulga Otepää ja Elva vahelise piirkonna järvedega, läbib oma orundi lõpuosas Keeri järve ja enne Emajõkke jõudmist Laugesoo e. Ulila raba. Ulilas, sellesama Laugesoo servas asub Lõuna-Eesti suurim turbatööstus, mille valdusse kuulub 2445 ha suurune maaala (Pehka 1970). Ulila elektrijaam alustas Tartule elektrienergia andmist 1924. aastal. Sõja ajal ta küll hävis, kuid taastati kiiresti. Varem veeti Ulila turvast Tartusse ka mööda Emajõge.

Elva orundi põhjaosa soostunud lamm liitub Emajõe lammiga laialt. Seetõttu on ka Emajõe luht Elva jõe kohal avar ja laiem kui kusagil mujal.

Elva suudmest allavoolu läbib Emajõgi nn. Kärevere—Laeva metsade ja ribapõldude maastiku (Varep 1970) lõunaserva. Jõelamm hakkab vähehaaval ahenema ja metsad, mis seni jäid kaugele, hakkavad liginema. Kärevere kohal ulatub mets juba päris jõe äärde. Pärijõge sõitmisel hakkab esmalt kõrgel üle luha paistma Kärevere sild Tartu—Tallinna maanteel. See asub Elva jõe suudmest ligi 7 km pärivoolu. Jõe ääres on jälle ka maju, algul vasakul, metsaserval on Ihamaa talu, seejärel silla juures metsavahi ja teemeistri maja. Enne Kärevere silda on jõe ääres veel hulk soote, edasi neid tihedalt enam ei esine. Viimasesse parempoolsesse, nn. Külitse e. Ilmatsalu vanajõkke suubub kanalina umbes 25 km pikkune Ilmatsalu jõgi. Sillast kahel pool olevad lühikesed laiad vanajõed on kunstlikud.

Emajõe ja kooldude vesi ülalpool Kärevere silda äratab tähelepanu oma värvusega. Vesi on siin suvel küll kollakas või hallikasroheline nagu jõgepidi ülalpoolgi, kuid isemoodi küütlev, nähtavasti hõljuvate saviosakeste tõttu. Niisugune hägusus suureneb pärijõge, kuid lakkab Kärevere silla juures.

KESKJOOKSU ASUSTATUD ALAL

Käreverest edasi on Emajõgi otsekohe märgatavalt vähem käänuline ja looked ei ole enam nii järsud. Jões on ka kiviseid kohti. Jõeäärne luht on kitsas ja ürgoru veerud on enamasti jõelt nähtavad. Sidet muu maailmaga on jõesõitjal siit alates kergem luua, sest tihe asustus jätkub kuni Kastreni. Käreverest pärivoolu ei ole ka maantee enam jõest väga kaugel.

Kärevere sillast ligi kilomeeter pärivoolu tuleb Emajõkke vasakult poolt Kärevere e. Laeva kanal. See kaevati niiskete Laeva metsade kuivendamiseks ning metsaparvetamiseks. Umbes 40 km pikkune väike Laeva e. Aiu jõgi suubus varem 4 km ülalpool vanajõkke, nn. I kaevandisse e. Aiu kooldu. Nüüd suubub Laeva jõgi Emajõkke sellesama Kärevere kanalina.

Kärevere kanalist allavoolu järgneb üks nooremaid vanajõgesid, mis tekkis jõe õgvendamise tagajärjel. Edasi on paremal Kardla küla, mille mõned majad asuvad üsna jõe ligidal. Viimastest ühe, Prosta talu järgi nimetatakse kogu jõelooget Prosta käänuks ja sirget jõelõiku Prosta «pikkvarreks» (nii nimetavad Emajõe vanad kalamehed pikemat sirget jõeosa). Kardlast veelgi edasi, kuid jõest vasakul ja märksa kaugemal asub Õvi küla, mille kohal suubub Emajõkke väike Kolliotsa oja. Viimast nimetab kirjanik M. Metsanurk ühes oma jutustuses Toho-ojaks.

Käreverest 7—8 km pärivoolu suubub Emajõkke vasakult üks veerikkamaid lisajõgesid — Amme e. Vasula jõgi (55 km pikk) (19). Jõgi algab Kuremaa järvest. Jõelooge, kuhu Amme suubub, on 1955. aastal valminud sirge kaevandiga sõiduteest eraldatud vanajõgi. Varem oli siinse kivise ja kiirevoolulise Muuge kärestiku tõttu laevatamine väga raske. Vanemate õngemeeste jutu järgi olevat siit koguni forelle püütud. Samuti on teada, et üle poolesaja aasta tagasi rändas peipsi siig Kärevere ja Muuge kärestikule kudema. Amme suue moodustab enne vanajõkke avanemist kõrge kaldaäärse künka kõrval laia ja sügava järviku. Enne järvikut on Amme jõgi aga madal ja kärestikuline. Selle jõe kaudu tuleb vesi Emajõkke kõigist Saadjärve rühma e. Voorejärvedest. Jõge on suures osas õgvendatud. Viimane asjaolu on Amme jõe praeguse kalavaesuse peamine põhjus. Amme ülemjooks ja Palamuse veskijärv on tuntud O. Lutsu Paunvere-lugude kaudu.

Amme jõe suudmeala on ka ajalooliselt tuntud. Siin, praeguse Muuge veski kohal asus vanasti Kärkna e. Muuge tsistertslaste klooster. Tartu esimese piiskopi ehitatud Kärkna kindlustatud klooster valmis umbes 1233. aastal. Nagu vanadest ürikutest võib järeldada (Ajalooline Emajõgi 1968), oli ta jõukas ja suuri maavaldusi valitsev poliitiline jõud ning tegutses kuni

1558. aastani, mil ta Liivi sõja ajal varemeteks tehti. Kes tahab kloostri aset ja säilinud varemeid näha, peab Emajõelt lahkuma ja jalgsi kohale minema. Praegu asub endise kloostriõue kohal kohaliku rahva peoplats.

Muugelt allavoolu on Emajõgi üsna sirge, lai ja aeglase vooluga, ainult Jänese silla kohal on vees kive, mistõttu kitsas sõidutee on piiratud jõemärkidega. Kaldad on nüüd kaunis kõrged, kaldavallide taga on kuivemad heinamaad ja võsa. Ürgoru veerudel, mis asuvad jõest kõigest umbes kilomeetri kaugusel, on rohkesti maju. Tartu kõrge televisioonimast oli näha juba Elva jõe suudme kohalt, nüüd hakkavad paistma teisedki linna kõrgemad tipud. Pärast Jänese silla alt läbi sõitmist jõutakse vasakul kaldal asuvale tartlaste väljasõidukohale Rannale, milleni Muugelt on 5 km. Selle ligemat ümbrust mitmekesistab kaares kaevatud kraav, mille abil aastaid tagasi taheti kunstlikku saart rajada. Ranna vastas paremal kaldal püsib endise Jänese kõrtsi kahekorruseline kivihoone.

Kohe Ranna järel paistavad jõele paremal kaldal mõned Vorbuse küla majad, jõe vasakul kaldal Kvistental (**20**), endine Tartu üliõpilaste väljasõidukoht. Praegu kasutatakse Kvistentali vaiadele ehitatud hoonet spordibaasina. Kvistentalist linnani toimuvad mitmesugused veesõidutreeningud ja võistlused süstadel (**22**), kanuudel ja sõudepaatidel.

Just enne Tartut Emajõe ürgorg aheneb, selle veerud ligi- vad jõele paarisaja meetrini. Vasakul köidab tähelepa- suur vete poolt uuristatud koobastega devoni punase liiva- paljand (**21**). Selle nn. Kalmistu paljandi (siin ülal paikne- Tartu vanimad kalmistud) kohal on oruveeru kõrgus üle Samas liivakivikõrgendikus, kuid kilomeeter maad ülespool asuvad Aruküla koopad, mis on teadlastele ja loodusesõp- dele tuntud juba möödunud sajandi esimesest poolest. koobastik laiub umbes 10-hektarilisel maa-alal ja kälgud seal 1—1,5 m kõrged, kuid kohati sisse vajunud (Mark 19 Aruküla koopad said eriti kuulsaks siis, kui siit leiti devo aegseid, s. o. kuni 400 miljonit aastat vanu rüükalade kivis Paljandi kohal teeb jõgi Valgeveski-nimelise looke. Valge- veskilt algab Tähtvere luhal asuv tartlaste ujumis- ja päevitu- miskoht, mis ulatub mitu kilomeetrit ülesjõge. Pärijõge edas on vasakul kaldal liivane plaaž, Tartu ujula (**23**).

Ujulast peale voolab Emajõgi Tartu linna piirides. Linna tek- kimiseks praegusel kohal pakkus Emajõgi häid tingimusi. Vanasti oli Tartu kohal jõel kaks haru, jõe ääres hulk tiike ja mitu oja (Hermann 1971). Ümbrus oli suhteliselt tihedasti asustatud, jõeorg siin kitsas ja Tartu Toomemägi linnuse asu- paigaks looduslikult sobiv. Eestlaste muinaslinnus ja püha hii olid Toomemäel juba V sajandil. 1030. aastal rajas vürst Jaroslav Tark siia oma Jurjevi linnuse. Kui see eestlaste peal-

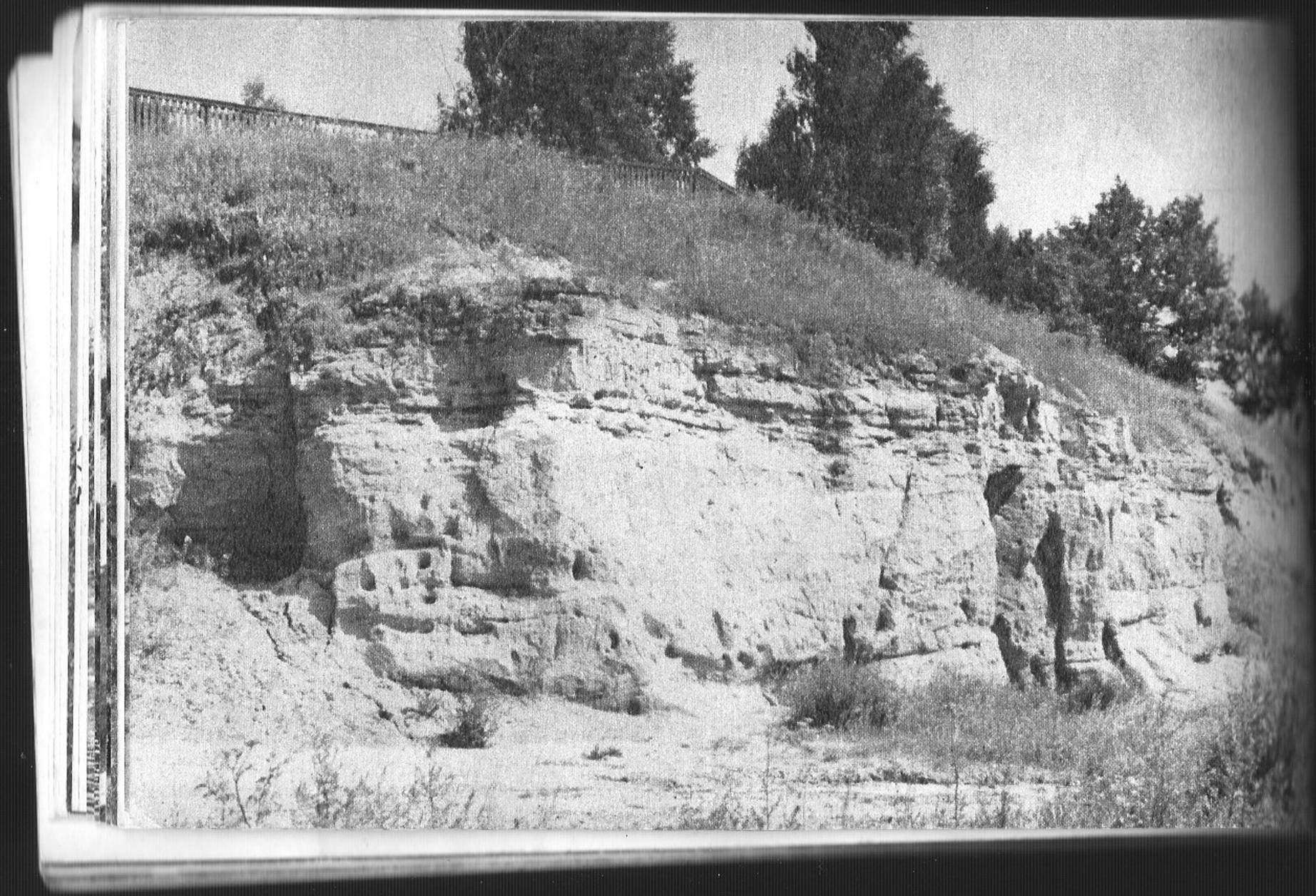

aastal. See oli esimene kivist sild kogu Liivimaal. 1867. aastal paigutati Kivisilla külge esimene veemõõdulatt ja sellest ajast peale tehakse Emajõel regulaarseid veevaatlusi (Remmel, 1959). Ka Kaarsilla all on jões endise silla rususid ja poidega piiratud kitsas läbikäik. Et Kaarsild asub otse 700-aastase raekoja kohal, siis tuleb ka mingi jõeosa kaugust Tartust hakata mõõtma siit. Kaarsillast vasakul, kindlustatud kaldal on restoran «Kaunas» (25). Veel natuke maad edasi on üle jõe 1957. aastal valminud Võidu sild. Silla järel tuleb turismilaevade peatuspaik ja paistavad maaliinide bussijaam, hotell «Tartu» ning kõrgemal, ürgoru serval «Vanemuise» hoone (24). Järgneb paremal Tartu jõesadam, vasakul, luhal Anne linnaosa uute majadega (26). Jõesadamast 3 km allpool, Ropka pargi kohal, lõpeb linn jõe ääres kalakombinaadi lao sadamasillaga. Jõe pikkus linna vahel, ujulast kuni Ropkani, on 5,2 km. Paadimeeste suus kannavad mitmed Emajõe osad linna pliridesse jäänud endiste mõisate nimetusi — Tähtvere raba ja luht, Raadi kraav (läbi Anne linnaosa), Ropka käänd jt.

Tartust pärivoolu jäävad ürgoru veerud Emajõest natuke kaugemale, eriti parempoolne veer Aardla orundi kohal. Siin on madal, kevadel suurvee alla jääv luhaala jälle lai. Alles Haaslava kohal hakkab ürgorg uuesti ahenema ja jääb kitsaks kuni Kastreni. Jõgi on üldiselt sirgem (29), tema looked on nürid ja meandrid puuduvad. Ka vanajõgesid on üksikult,

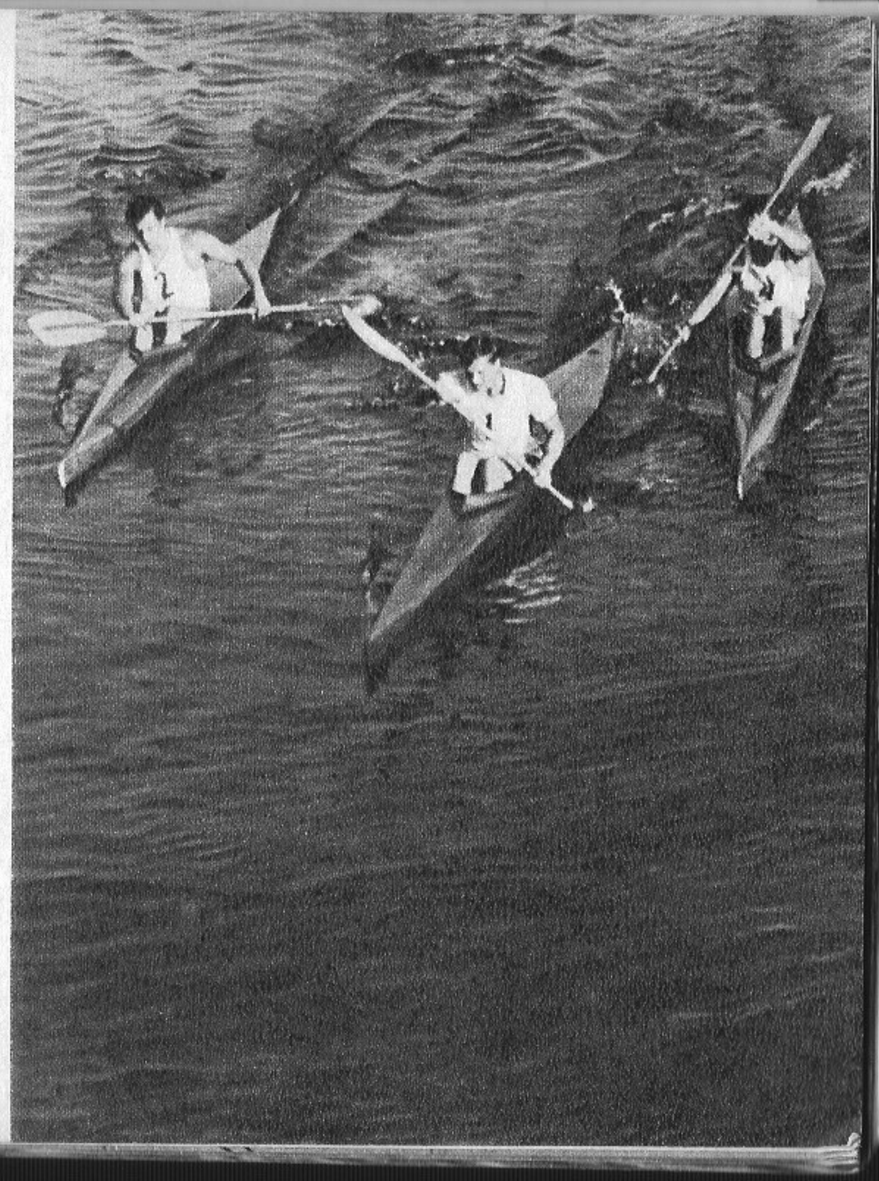

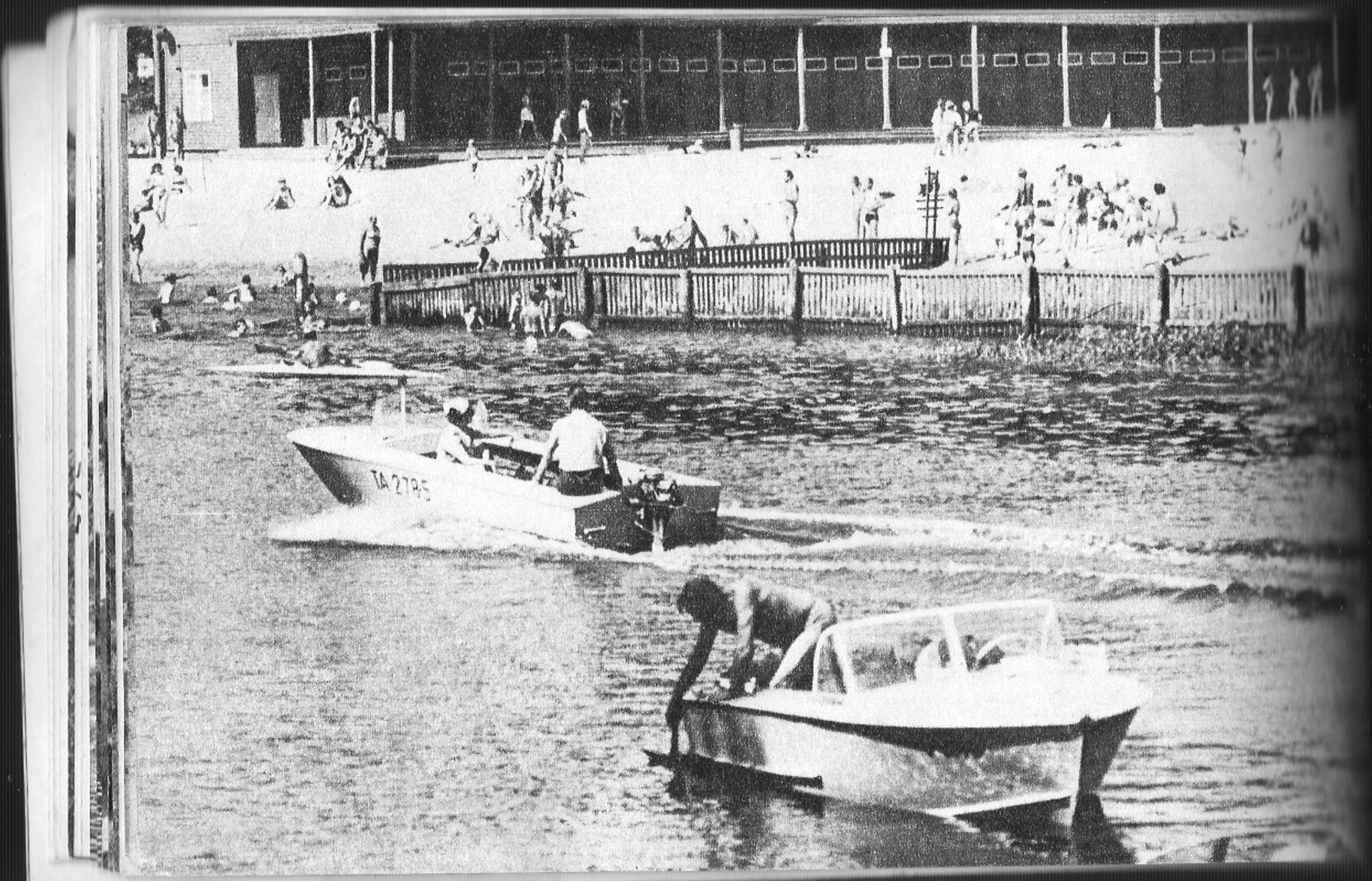
TA 2785

neistki mitmed kunstlikult tekkinud. Jõe laius on keskmiselt 50—70 m, ta on sügavam ja aeglasema vooluga. Emajõe põhi on alamjooksul mudane, kaldaäärne taimestik pidevam ja lopsakam, eriti võimas on mõnes kohas roostik (**28**). Pikki kaldalõike varjavad vee kohal rippuvad pajud ja lepad, jõe ääres vahelduvad metsatukad põldude ja küladega.

Ropkast paar kilomeetrit allavoolu tasub taimehuvilistel vasakut kätt maale minna, sest siin võib Lohkva madalatel küngastel huvitavaid stepitaimi leida.

Tartu Kaarsillast 7 km edasi suubub Emajõkke paremalt Savijõgi e. Konsu (ka Reola e. Aardla) jõgi, mis voolab läbi peaaegu kinnikasvanud Aardla järve. Õieti kannab Savijõe nime Aardla järvest Emajõeni voolav kõigest 4 km pikkune jõgi. Lõuna poolt järve voolavat jõge nimetatakse enamasti Konsu jõeks. See on üle 30 km pikk ja toob Kambja oja kaudu vett ka Pangodi järvest.

Savijõe suudme vastas ürgoru vasakpoolsel veerul asuvad Veibri ja Ihaste külad. Viimast nime kannab ka nende naabrusesse tekkinud ja jõele hästi nähtav tartlaste värvirikas aedlinn suvilatega. Üle kilomeetri edasi suubub Emajõkke paremalt poolt väike lisajõgi, umbes 20 km pikk Haaslava e. Roiu oja (ka Mõra e. Veskioja). Selle suudme kohal (**30**) on Emajõgi madal; mida näitab ka laevu madaliku eest hoiatav poi. Oja suudme ees on Emajões väike saar. Haaslava oja varustab veega Emajõest mõnisada meetrit eemale rajatud Haaslava Kalamajandi tiike (**31**). See majand tegeleb praegu eeskätt Peipsi tarvis peipsi siia, havi jt. kalade marja inkubeerimisega ning katsetab mõnede sissetoodud uute kalaliikide kasvatamisega.

Emajõe vasakul kaldal on suur liivakarjäär. Siin pumbatakse liiv suure mudapumbaga jõepõhjast otse praamile (**27**). Siis läbitakse koht, kus veel mõni aasta tagasi käis üle jõe Haaslava parv. Üleveokoha tunneb ära rohtukasvanud maanteest, mis mõlemalt poolt jõeni ulatub. Haaslava parve asendab nüüd üle Savijõe ehitatud sild. Edasi on vasakul kaldal kaks asulat, Väike- ja Suur-Kabina. Viimase juures ulatub kõrge mets üsna Emajõe ligidale. Siin asub pioneerilaager. Suur-Kabina kohal on ka üks 1965. aastal laevasõiduks kaevatud sirge jõeosa.

Suur-Kabinast ligi 3 km pärivoolu on mõlemal pool jõge näha maju, mis asuvad endiste mõisate kohal. Jõele paistavad kaugelt piki Kaagvere «pikkvart» endise Kaagvere mõisa abihooned (**32**). Jõe vasakul kaldal oru pervel, endises Vanamõisas asub Luunja sovhoosi keskus tihedasti paiknevate majade ja parkidega. Viimane paistab kaugele mööda pärijõge ja on heaks orientiiriks vastuvoolu sõitjale.

Kaagverest 700 m allavoolu suubub Emajõkke paremalt poolt väike, umbes 28 km pikk Luutsna jõgi. Kaldal kõrgub suurte

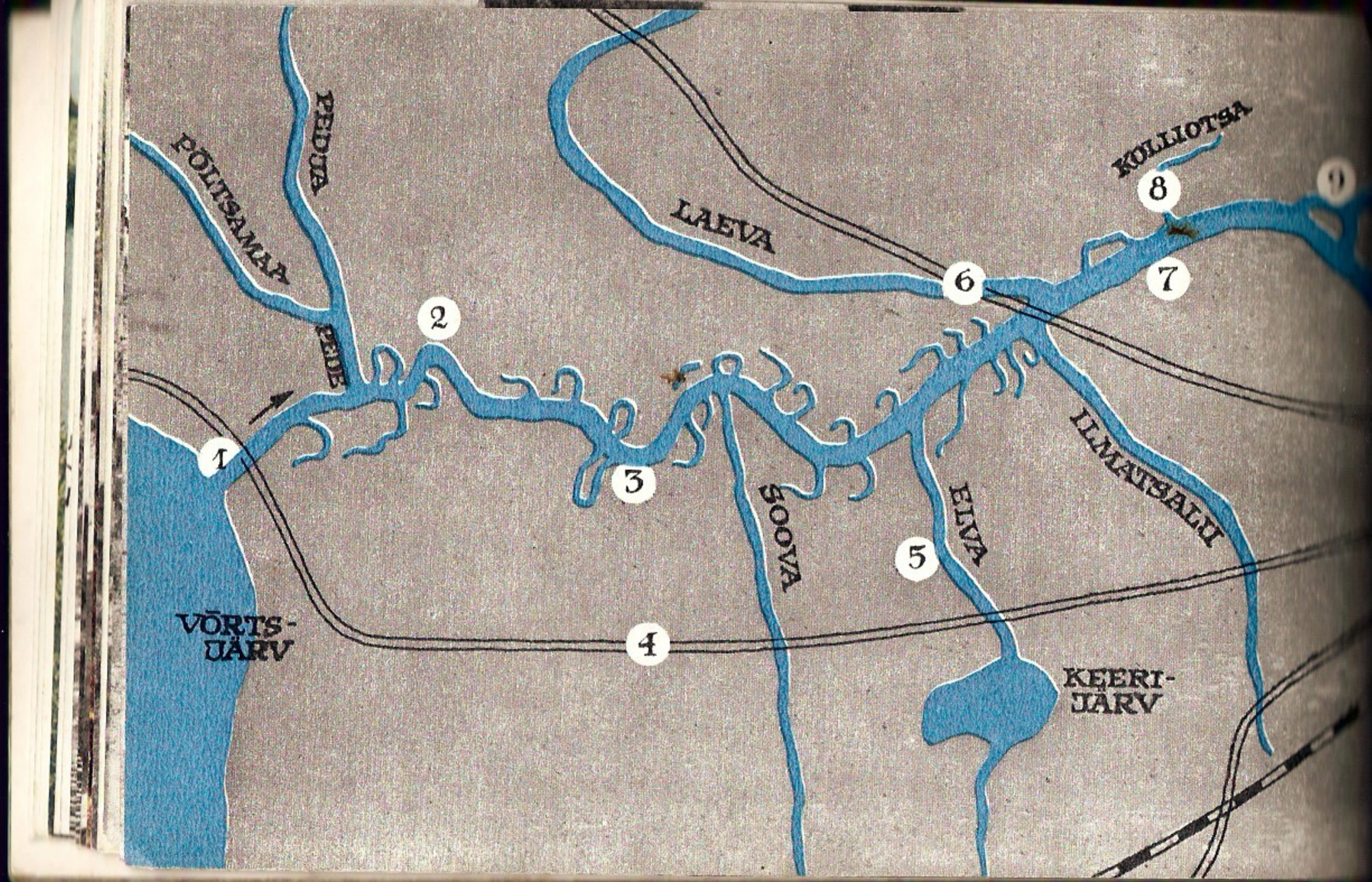
PEDJA
PÕLTSAMAA
PEDJE
LAEVA
KULLIOTSA
8
9
6
7
2
1
3
SOOVA
ELVA
5
ILMATSALU
VÕRTS-
JÄRV
4
KEERI-
JÄRV

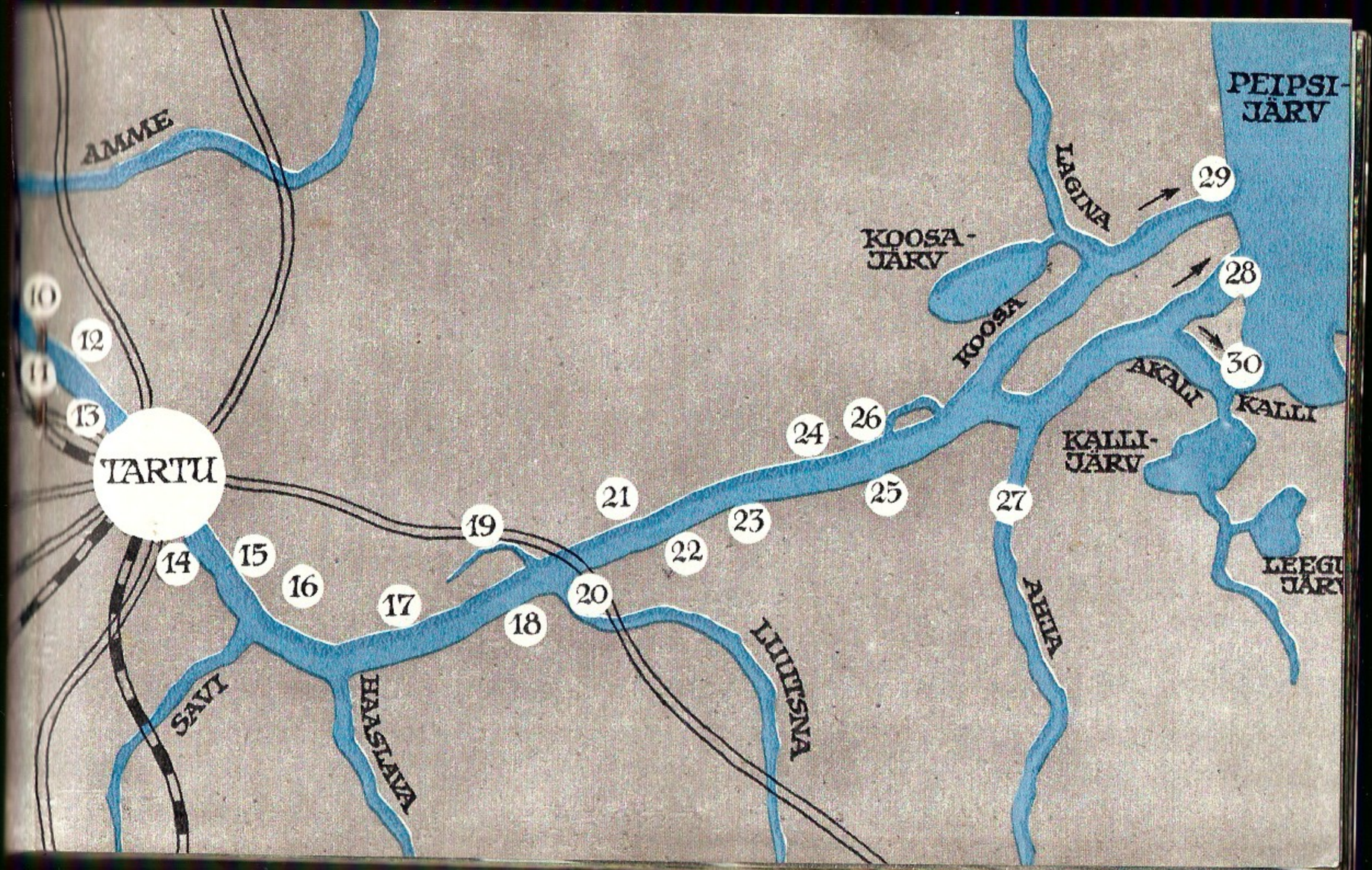
AMME
PEIPSI-
JÄRV
LAGINA
KOOSA-
JÄRV
KOOSA
AKALI
KALLI
KALLI-
JÄRV
TARTU
AHJA
SAVI
HAASLAVA
LUUTSNA
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30

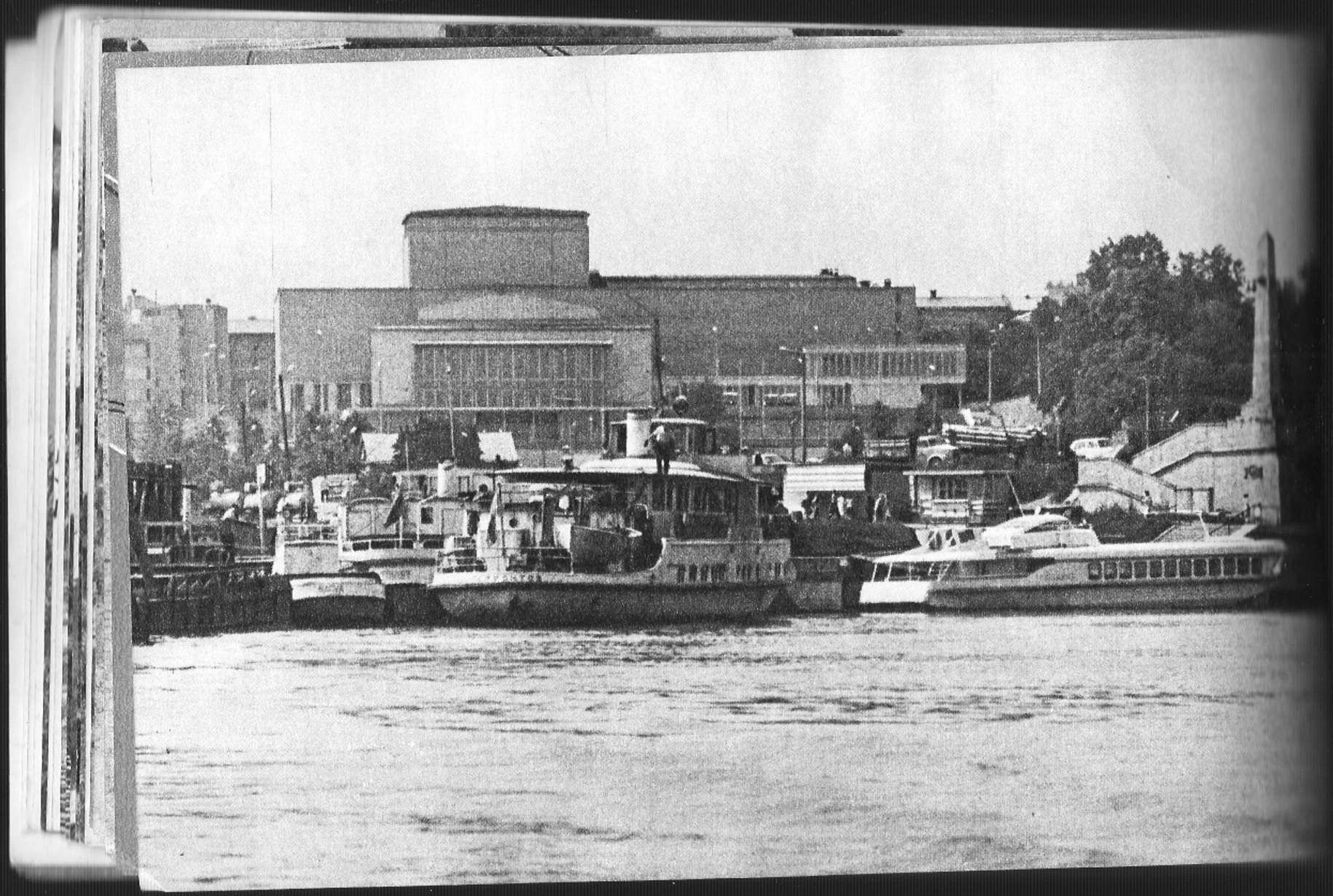

puudega küngas (**34**). Künkal asus Emajõe veetee valvamiseks ja kaitsmiseks Tartu piiskopi poolt oletatavasti juba 13. sajandil ehitatud Vana-Kastre kindlus, mis tegutses vähemalt kaks sajandit (1434.—1656. a.). Keskajal, kui Tartu oli Hansa liitu kuuluv kaubalinn, oli niisuguseid kontrollpunkte tarvis. Teatavasti oli muiste ka Pärnu jõgi laevatatav. Nii kulges mööda Emajõge (Tartu, Võrtsjärv, Tänassilma jõgi, Viljandi järv, Raudna jõgi, Pärnu jõgi) tähtis kaubatee Pihkva ja Pärnu kui meresadama vahel. Kuni 1318. aastani kutsuti ka Pärnu jõge Emajõeks. Kirjeldatud veetee katkes alles 18. sajandil (Hermann 1967), mil Tänassilma jõgi Viljandi juures, kus on selle jõe ja Raudna jõe veelahe, muutus laevatamiseks liiga madalaks.

Edasi viib üle Emajõe Luunja sild (**33**). See on ehitatud samuti kui Kärevere sildki läbi jõelooke kaevatud uuele jõeosale. Vanast vooluteest on siingi säilinud umbsed vanajõed. Neil vanajõgedel on sageli palju kalastajaid.

Luunja silla ülemjooksupoolsest vanajõest kulgeb Emajõega rööbiti ligi kilomeetri-pikkune Luunjalamm. Arvatavasti on Luunjalamm loodusliku päritoluga. Jõe ja praeguse soodi vahel oli saar, millest vasakult mööduv jõeharu ummistus siis, kui pärast Luunja silla kaevandi valmimist hakkas peavool minema mööda parempoolset jõeharu. Natuke üle poole kilomeetri Luunja sillast, Emajõe vasakul kaldal kasvava kuusemetsatuka kõrval suurte pärnade all asus luuletaja H. Visnapuu suvekodu. Varem oli maja asukoha nimeks Kaspre. Nüüd siin uus maja ja koha nimeks Tsirgulaane.

Allavoolu on veel mitu jõest mõnesaja meetri kaugusel asuvat asulat, endist mõisat. Sarakuste ja Mäksa paremal, Kavastu vasakul ja Kastre paremal.

Mäksal on tähtis koht Suure Isamaasõja ajaloos. Nõukogude väed, nende hulgas ka 8. Eesti Laskurkorpus, forsseerisid Tallinna pealetungioperatsiooni käigus 1944. aasta 17. septembril Emajõe Kastre—Luunja lõigus. Jõe ületamise kohta Mäksa—Kastre tee äärde on püstitatud mälestuskivi. Mäksa ümbruses peetakse suvel laulupäevi ja rahvapidusid. Kastre mõisas asub invaliidide kodu.

Kavastul, Luunja sillast 9 km edasi, viib üle jõe teine Emajõe säilinud parv, Kavastu parv (**38**). Siin läheb üle Emajõe Pärnu ja Räpina poole Kallastet ja teist põhjapoolseid Peipsi-äärseid kohti ühendav kõige otsem tee.

Luunjast Kavastuni on Emajõgi sirge ja ühtlaselt lai. Lammitsas ja põllumaa ulatub kohati jõe äärde (**37**). Selles Emajõe lõigus on ka kõige sügavamad kohad, Mäksa ja Kavastu ulatub jõe sügavus suvel kuni 11 meetrini.

Kavastu parvest ligi 4 km pärivoolu asub Emajõe vasakul kaldal jõeäärse asustatud piirkonna viimane hoone, mahajäetud Kantsi kõrts. Kantsi on ajalooline koht. Kõrtsi kohal asus

jandil ehitatud Kastre kindlus, mida mainitakse esimest korda aastast 1392 (Ajalooline Emajõgi 1968). Nagu Vana-Kastre, nii ehitati seegi kindlus Emajõe kui kaubatee valvamiseks ja kaitsmiseks. Siin peatati laevad üle jõe käiva tõkkepuu abil ja võeti neilt tolli. Keskajal oli kindluse taga praeguse Alevi küla kohal ka väike alevik. Kastre kindlus käis sõdades korduvalt käest kätte ja etendas oma osa Põhjasõjaski. On teada, et Kantsist kilomeetri võrra ülesjõge toimus 1704. aastal jõelahing, mis lõppes Vene vägede võiduga. Viimased tõkestasid jõel Rootsi 13 laevast koosneva laevastiku tee ja võtsid selle jõelt ja mõlemalt kaldalt tule alla. Lahingu kaotanud Rootsi komandör end vangi ei andnud, vaid laskis oma laeva kogu meeskonnaga põhja. Kohalikud elanikud teavad lahingu kohas Emajõe põhjas hukkunud laeva rususid veel praegugi näidata. Kastre kindlus tegutses ligi neli sajandit ja lagunes 18. sajandil. Praegu on näha ümber kindluse asukoha säilinud vallikraavi aset. Osa kindluse rususid on kalda ääres jões, nende ette on asetatud poi.

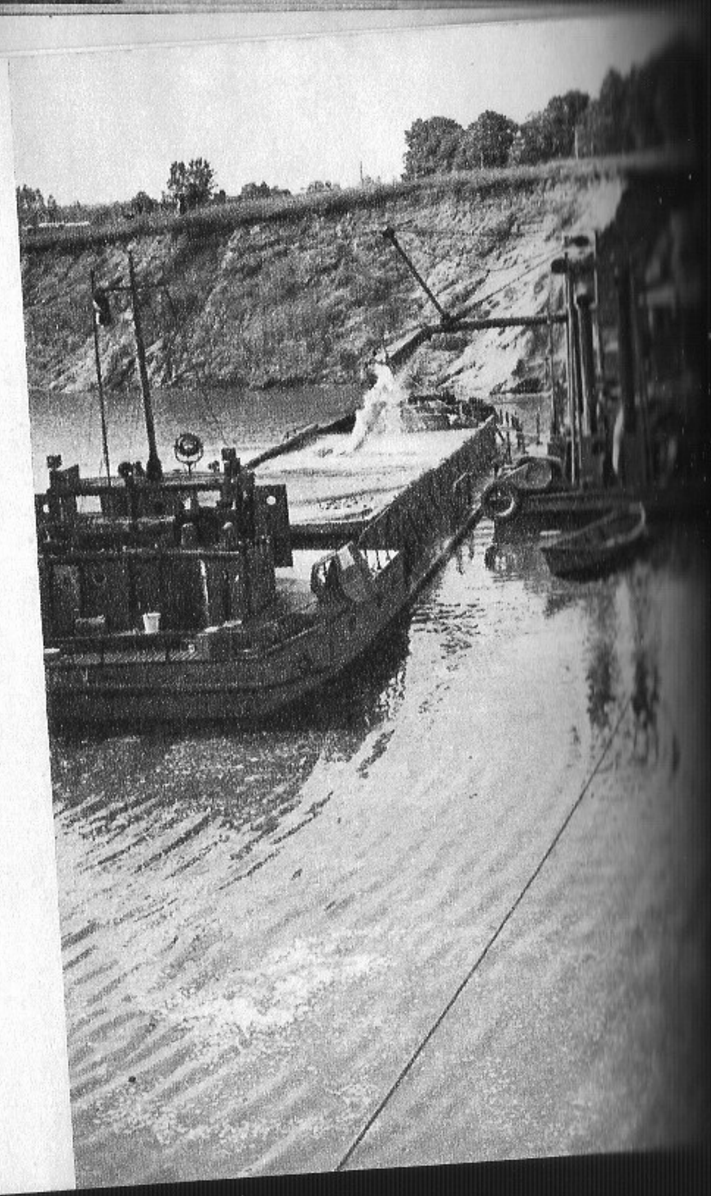

SUUDMEALAL

Kantsist edasi ida poole järgneb Emajõe suudmeala. Peravalla metsad ulatuvad paremal pool jõeni vaid alguses, vasakul taandub mets kohe. Ürgoru veerud jäävad kaugele. Avaneb Peipsi-äärne madalik. Edasi on luht päris lage, ainult üksikute madalate põõsastega (39). Kaldad on kohati mättalised, kuid luhalammil on head heinamaad (47). Kalda ääres jões kasvab enamasti tihe, kuni kümmekond meetrit lai roostik. Oma suudmes on Emajõgi aeglase vooluga, keskmiselt 80 m, mõnes kohas ka kuni 120 m lai ja keskmiselt 6—7 m sügav. Põhi on mudane.

Peipsi-äärne madalik on endine järvenõgu. Maapinna soostumine algas siin umbes 7000 aastat tagasi, siis kui Peipsi põhjaosas hakkas maa tõusma ning järv veega täituma (tol ajal oli Peipsi veepinna tase praegusest madalam). Järve põhjaosas tõuseb maa tasapisi praegugi, seevastu mujal, lõunaosas, tungib vesi maale peale. Järve aeglast pealetungi ja lainete poolt turbakalda purustamist on näha ka Emajõe suudmes. 1682. aasta kaardil asus Emajõe ainus suue tükk maad järve pool, kusjuures Emajõe peaharu ja praegune Koosa jõgi olid enne suuet ühinenud (Kullus 1967). Pikaaegse soostumise tagajärjel ongi siin kujunenud Eestis ainulaadne soode ja luhtade maastik. Emajõe suudmeala soostik on oma pindalaga (254 km^2) viiendal kohal Eestis; põhja-lõuna suunas on ta umbes 22 km pikk, lääne-ida

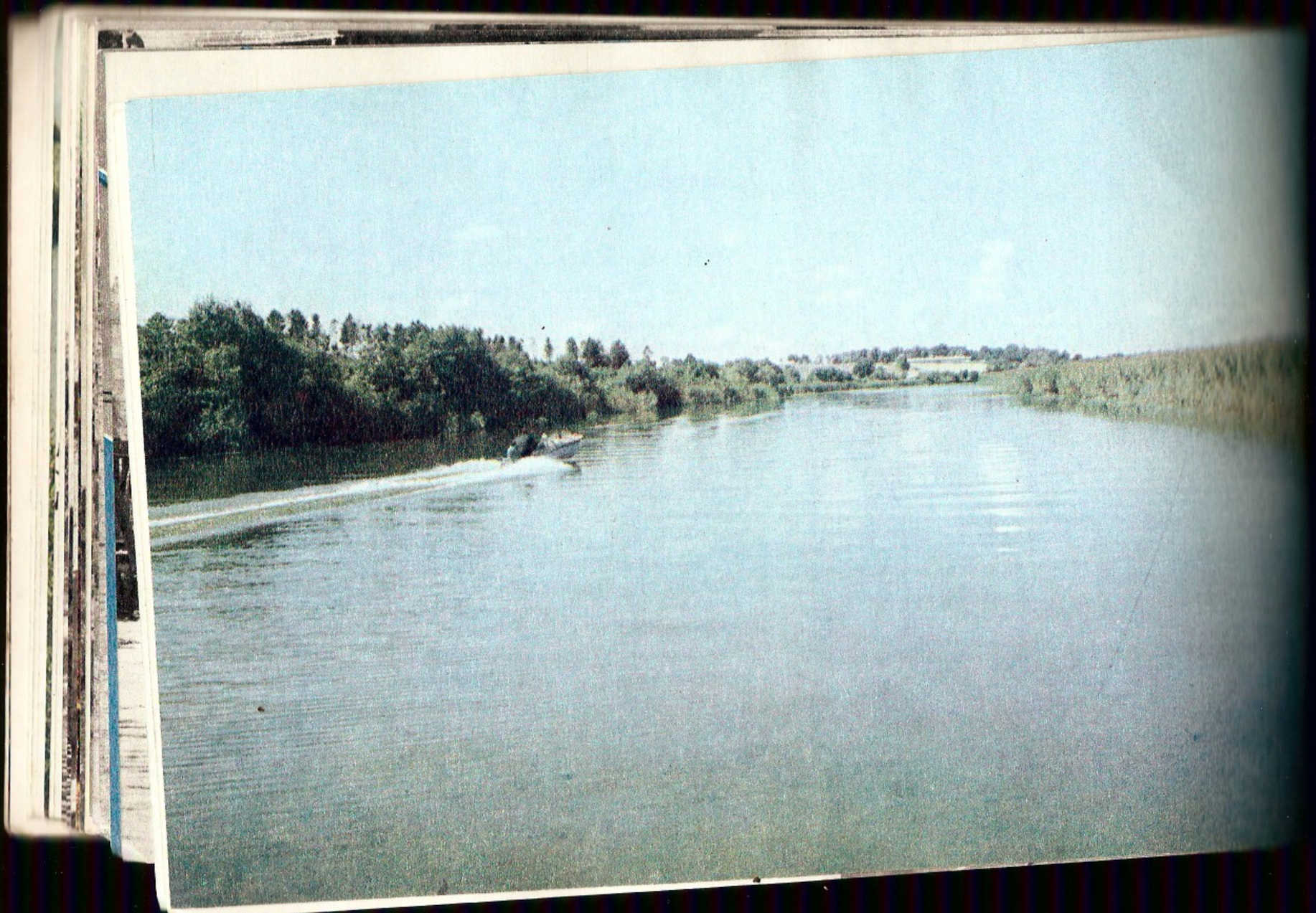

suunas 18 km lai (Loopmann 1964, Varep 1970). Soostiku keskosas Emajõe kaldail on Suursoo, põhja pool Varnja soo, lõuna pool Ahja jõe ääres Jõmmsoo ja sellest kirde pool Meerapalu soo. Soo pind on tasane ja vaevalt meeter üle Peipsi taseme, mistõttu suurvesi ujutab selle igal aastal üle. Aegade jooksul moodustunud turbalade on siin mõnes kohas üsna paks, Emajõe kaldail kohati üle 10 m (Loopmann 1964). Sügavamates kohtades on madalikule jäänud kolm suuremat (Koosa, Kalli ja Leegu järv) ja mitu väiksemat järve. Kogu soomaastik on peaaegu asustamata, ainult Praagal on kaluriküla, mujal on vaid üksikuid soosaari peredega.

Kantsist ligi kaks kilomeetrit pärivoolu on Emajões umbes 400 m pikkune saar. Selle moodustavad sirge peavoolusäng ja üks «kaevand», nn. Saarepera vanajõgi. Saarel on suvel kajakate haudekoloonia. Saarepera kaevand on laevatatav ja sellesse on ehitatud paar mõrraaeda. Põhjasõja-aegsetel kaartidel kandis see Peeter I kanali nime, mis andis aluse rahvajutuks, et kanal on kaevatud Põhjasõja ajal vaenlase laevastikust möödumiseks. Tegelikult oli vanajõgi olemas juba enne 1684. aastat (Hermann 1966).

Edasi algab Emajõe delta. Jõel on kolm suudmeharu: peavooluharu suubub Peipsisse Praaga küla kohal, vasak haru Koosa jõe nimetuse all suubub järve Liivaninal (Praagalt 1,5 km põhja pool), parempoolne haru Akali suubub järve Kaevandus (Praagalt 3,5 km lõunas). Nii on Emajõe suudmeharude vahe 5 km.

Koosa jõgi eraldub peavoolust ligi 3 km allpool Kantsi. Jõe pikkus on üle 11 km, laius keskmiselt 40 m, sügavus 3—4 m. Koosa jõkke tuleb omakorda Koosa järvest väljavoolav 2,5 km pikk ja kaunis lai Lagina jõgi. Liivaninal, kus Koosa jõgi Peipsisse jõuab, on järve kaldas lai roostik ja madal põhi, seetõttu on paadiga väljasõit järvele kaunis keerukas. Siinsamas, Koosa suudmest vasakul oli veel 23 aastat tagasi Emajõe suudmeala kõige esimene maja.

Koosa jõe algusest kilomeeter allavoolu suubub paremalt Emajõkke pikkuselt Pede järel teine Emajõe lisajõgi, Ahja jõgi (ligi 100 km pikk, paljude lisajõgedega). Ahja jõgi algab Otepää kõrgustiku idanõlvalt Erastvere järvest ja on tuntud oma ilusa, sügava ürgoru ja rohkete kärestikkude poolest. Eriti kuulsad on Ahja jõe liivakivikaljused paljandid, nn. taevaskojad. Viimaseid on selle jõe ääres kokku 36.

Ahja suudmest üle 5 km üsna üksluiset, rahulikku ja avarat Emajõge edasi hargneb jõe parempoolne suudmeharu, Akali e. Kalli jõgi, mis suubub Peipsisse Kaevandu jõe nime all. Akali jõgi on ligi 4 km pikk, 80 m lai ja 3 m sügav. Varem kilomeetri pikkune Kaevandu jõgi puudus. Siis kaevati Kalli jõest otseühendus Peipsisse ja vesi hakkas voolama Emajõest järve vastupidi, Akali jõe kaudu. Nüüd suubub 3 km pikkune

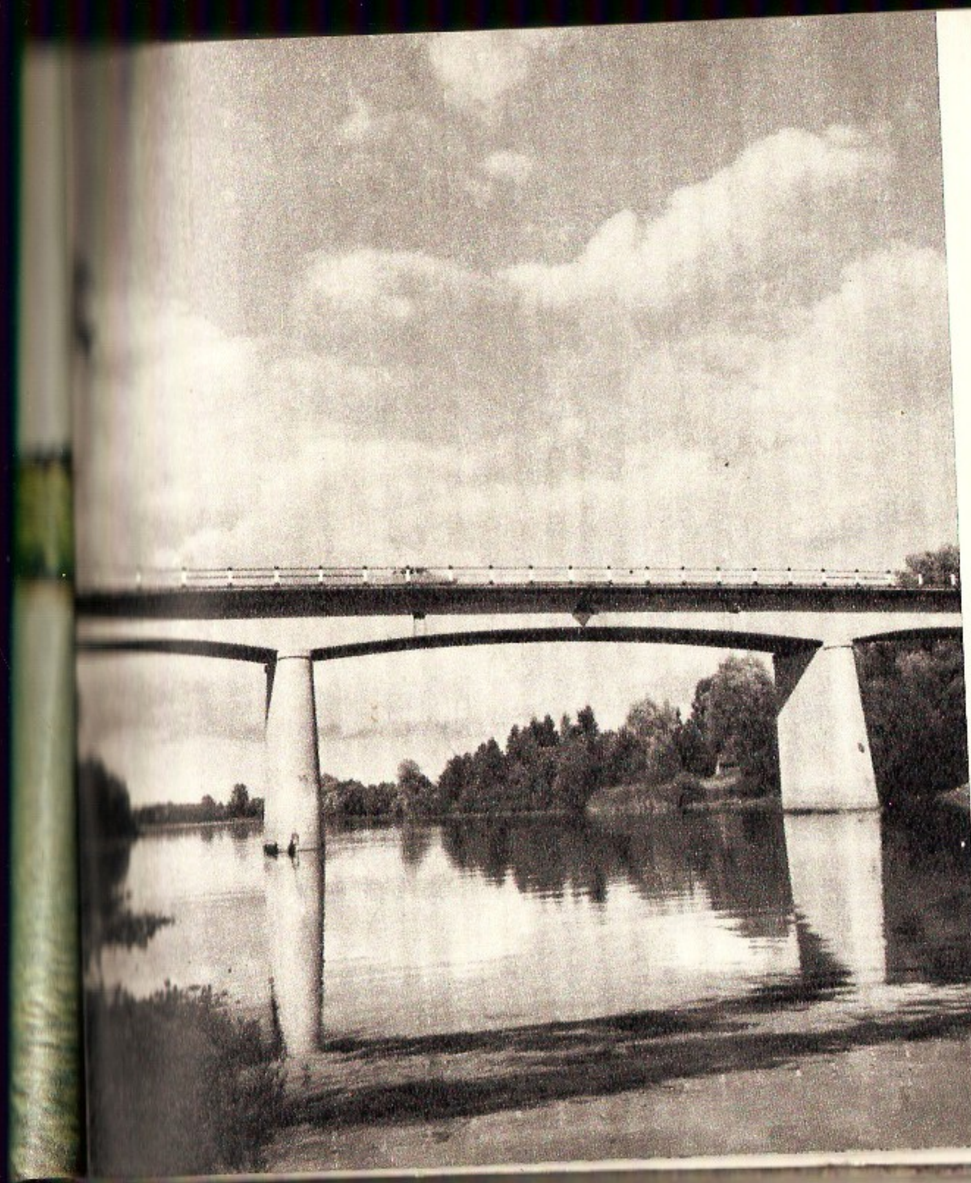

36 37 38

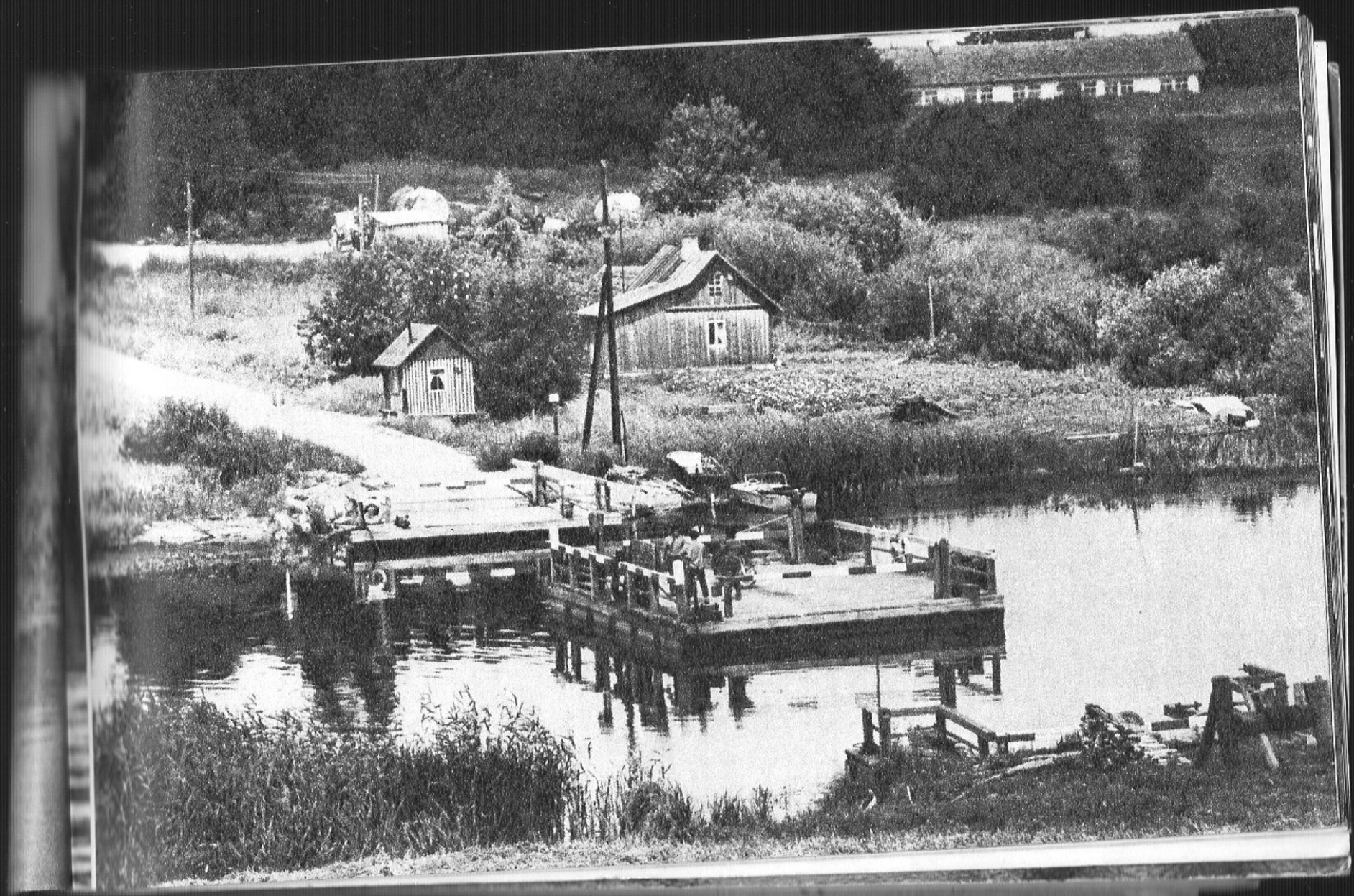

39 40 41

Kalli järvest algav Kalli jõgi Kaevandu alguse kohal Akali jõkke. Kalli järve tuleb omakorda Järvselja metsadest väike Peravalla jõgi. Millal Kaevandu kaevati, ei ole teada, kuid 1808. aastal oli ta juba olemas (Hermann 1966). Akali endine suue Emajõkke on nüüd peaaegu kinni kasvanud, kuid veel selgesti näha. Kaevandu oli soodus koht kala püüdmiseks. Pääseb ju siit paadiga hõlpsasti nii Peipsile kui ka Kalli järvele, pealegi tulevad kevadel Peipsi kalad siitkaudu jõkke kudema.

Emajõe suudmepiirkond oli inimese poolt asustatud juba nooremal kiviajal. Akali jõgi ongi selle poolest tuntud, et tema paremal kaldal (praeguse voolusuuna suhtes) avastati muinasasula. Siinsed väljakaevamised näitasid, et Akali piirkond oli kalastajate ja küttide poolt asustatud III aastatuhande keskpaigast kuni I aastatuhande keskpaigani e. m. a. (Ajalooline Emajõgi 1968). Akali muinasasula on materjali andnud Eesti vanima ajaloo selgitamiseks. Teine muinasasula samast ajast avastati Emajõe ääres Ahja suudme ja Akali alguse vahel Kullamaa.

Akali jõe hargnemise kohal, Savikul, paiknes varem Praaga küla vanim, muldpõrandaga madal maja.

Akali hargnemiskohast ligi kolm kilomeetrit edasi suubub Emajõgi ise Peipsisse. Siingi on Peipsi järv madal ja liivane ning sügav laevasõidutee tähistatud poide ja toodritega (36). Neid tähele panemata võib liivamadalikule sõita. Jõe suudmes paikneb mõlemal kaldal poole kilomeetri ulatuses Praaga küla. See on omanäoline 6 perega asula. Majad kahel pool jõge on ehitatud otse jõe äärde sohu rammitud vaiadele. Vaiadega on majad kindlustatud ka jõe poolt (35), et vesi neid vundamendist ära ei õõnestaks. On ju maapind siin vaevalt meetri võrra veepinnast kõrgemal. Nii olid jõeäärsed kalurimajad kinnitatud ka Emajõe ülemjooksul. Eluhoonest saab maja juurde kuuluvale paadisillale, samuti kõrvalhoonete ja naabermaja juurde otse laudsildu mööda.

Liiklemine siin saarel on võimalik vaid paadiga ja viimasel käsitsemist õpitakse Praagal juba üsna varakult. Maa põlluharimiseks kõlbmatu, kasvatatakse vaid natuke aedvilja. Praaga rahvas käib põllutööl üle Koosa jõe Alevi külas, on kolhoosi põllundusbrigaad. Lähimad keskused asuvad Võ jas ja Kastres. Suvel saab laevaga ka Tartusse sõita. Praa on korralik sadam.

Veeseis Emajõe suudmealal on muutlikum kui jõe kesk Vesi tõuseb siin ka püsivate ning tugevate idatuultega ujutusi esineb Peipsi-äärsel madalikul ka veevaesel Suuremat üleujutust teatakse aastast 1929, mil jõgi 19. oli suudmes 20 km lai ja vesi kattis üldse 490 km² maad 1970). Seetõttu on elu kogu Emajõe delta-alal karm ja küla ongi viimasel ajal rahvavaeseks jäänud. Üks Praaga on praegu Tartu Riikliku Ülikooli purjespordibaasi valdu

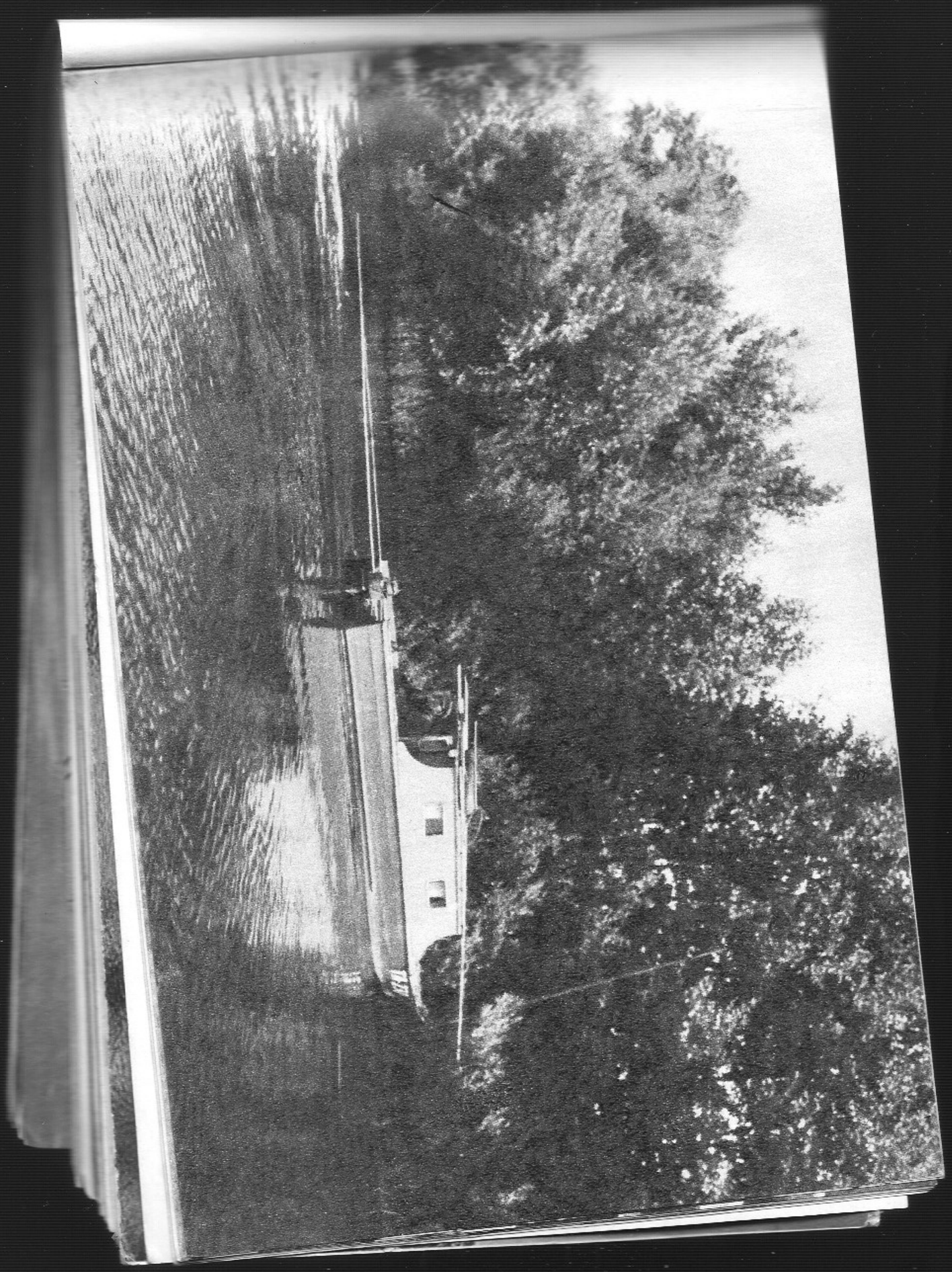

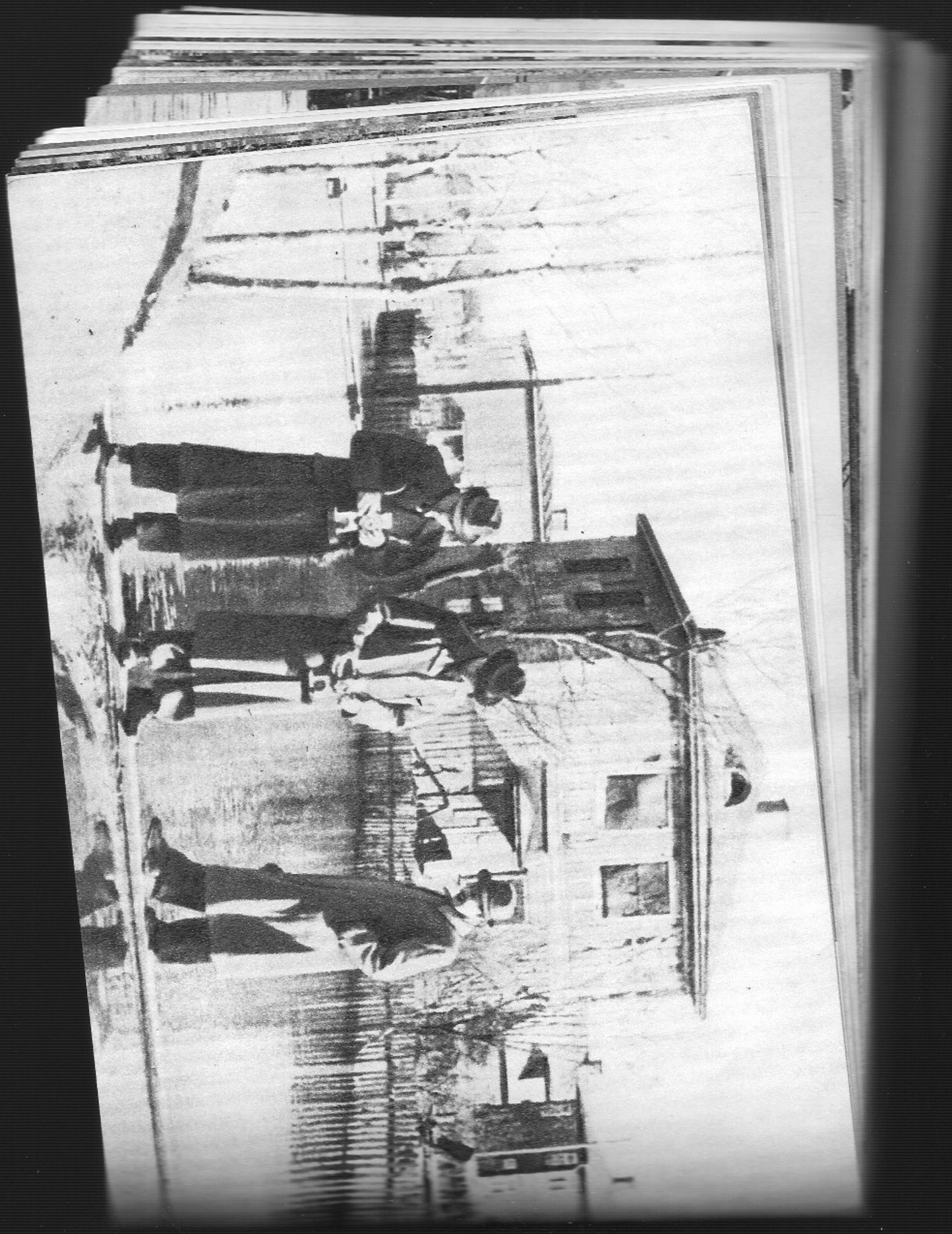

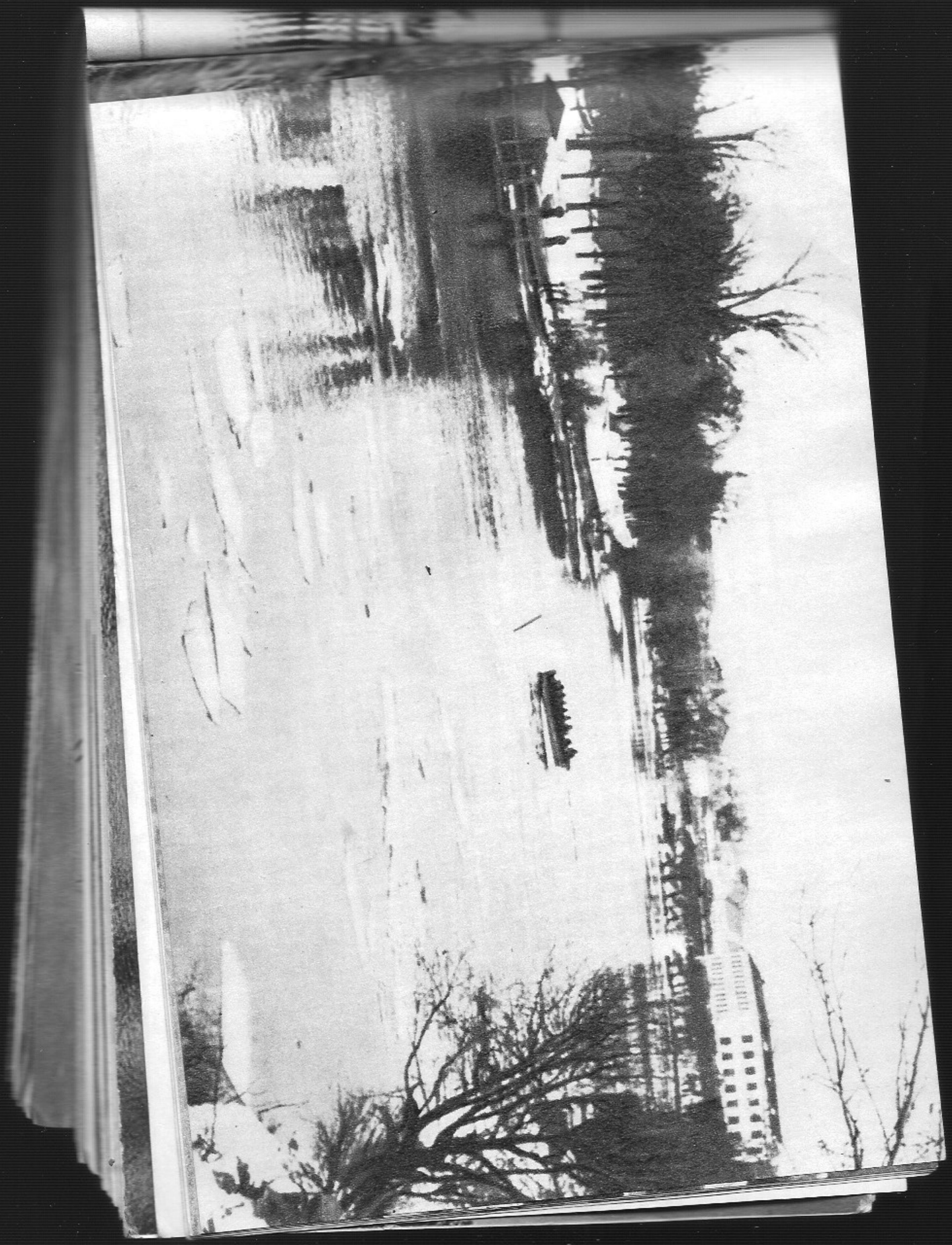

EMAJÕE KASUTUSALADEST

Inimese mõju Emajõele kui Lõuna-Eesti tähtsaimale vooluveekogule on alati olnud suur. Eriti märgatav on jõe muutumine inimtegevuse tagajärjel viimastel aastakümnetel.

Emajõe suudmeala koos Peipsi-Pihkva järvega on üleliidulise, muus osas vabariikliku tähtsusega kalamajanduslik veekogu. Eesti sisevete seas on see jõgi kalaproduktsiooni poolest kolmandal kohal. Kui tööndusliku saagile juurde arvata ka sportlikult väljapüütav kalahulk, siis annab Emajõgi praegu aastas 15—20 t kala. Töönduslik püük toimub peamiselt jõe suudmepiirkonnas, kus sellega tegelevad Lenini-nimelisse kalurikolhoosi kuuluvad Praaga elanikud. Ülemjooksul kuni Rekuni püüavad eeskätt Palupõhja kalurid, kes alluvad Võrtsjärve kalamajandile. Jõe keskjooksul on tööndusliku püüki vähem, peamiselt kevadel. Siin püüavad Kaiavere kalamajandi mehed. Kohalikke, kalapüügist elatuvaid peresid asub otse jõe ääres praegu kümmekond (1950. aastal oli neid ligi 40, sealhulgas 35 elukutseliste kalurite peret).

Sagedaim tööndusliik püüs Emajõel on mõrd (**40**), olenevalt püügikohast kas siis luha-, jõe- või suurkalamõrd. Viimast kasutavad Praaga kalurid. Et mitte igal kevadel mõrra jaoks latte jõepõhja lüüa, mis voolus on väga raske töö, ehitatakse püügikohtadesse püsivaid mõrraaedu, nn. siivaaedu. Mõrraga püütakse kevadel, kui kala kudema rändab. Jäävabal ajal kasutatakse noota (**18, 41**), tavaliselt jõenoota. Noodapüügiks on kalureil nii jões kui ka sootides korrashoitud loomusekohti, kuhu kala hoidub ja kus noot takistuseta kaldale tuleb. Vähemal määral kasutatakse Emajões abarat, kooldudes ka nakkevõrke. Varem oli Emajões levinud veel iselaadi kalapüük nn. sääsa- e. ootusvõrguga. Selleks oli läbi järsu jõelooke kaevatud kanali kohale purdele ehitatud onn, sääsamaja. Onnis oli signaalkell, mille külge tuli võrgu küljest nöör, ja kui võrku sattunud kala seda liigutas, helises kell ning sääsamajas ootav kalur teadis võrku üles purdele tõmmata. Kahest sääsamajast jõe ülemjooksul püüti veel kuni 1950. aastani. Nüüd on mõlemad sääsamajad lagunenud.

Palju on Emajõel kalasportlasi. Suvisel puhkepäeval ei saa jõel liikudes läbida paari kilomeetritki, ilma et ei kohtaks kedagi kalastamas või püügikohale minemas. Levinuim viis peale spinninguviskamise ja muidugi ka hariliku kepiõngepüügi on püük krundaga (**42**). Krunda on peaaegu ainult Emajõe veestikus kasutatav põhjaõng, mis nööri külge kinnitatud eraldi tina abil jõevoolus paigal püsib. Ridva ja korgi liikumine reedab kala näkkamise. Krundad püüavad ka öösel ja need välja pannud kalastaja võib tegelda millegi muuga. Hariliku käsiõngega püüdjate suurim hooaeg on kevadel, kui jõkke rändavad ülesvoolu teib, säinas, särg ja teised kalad. Sel ajal olid varem

Tartu linnas varahommikust õhtuni kõik sobivad kaldapealsed tihedasti õngitsejaid ja pealtvaatajaid täis. Alates 1974. aastast on aga linna piirides kaldalt kalastamine keelatud.

Emajões ja selle lisajõgedes on kindlaks tehtud üle 40 kalaliigi. Tööndustikult püütakse kõige rohkem haugi, seejärel latikat, säinast, särge jt. Kalade söödabaasi poolest on Emajõgi hea kalaveekogu — loomset planktonit on Võrtsjärve—Tartu vahelises jõe vabavees suvel loendatud 38—331 tuhat is./m^3 (Lumberg 1956), põhjaloomastikku on rikkalikult — jões suvel keskmiselt 2771 (Tölp 1956), sootides 2065 is./m^2.

Emajõe luhapiirkond ja vanajõed on tähtsamaks Peipsi—Pihkva veestiku kalavarude kasvukohaks. Ülemjooksul leiavad kalad nii luhal kui ka kalda ääres vanal heinal häid koelmuid. Siin koorivad marjast varsti ka noorkalad. Need kogunevad suvel vee alanedes esialgu sootidesse, kus heidavad marja ka suvel kudevad kalad. Hiljem, küllalt arenenult, laskuvad noorkalad allajõge, et jõuda enne sügist jälle talvituskohtadesse jõe alamjooksul või järves. Millised hiigelhulgad noorkalu sootidesse koguneb, seda näitavad loendamisel saadud arvud. Näiteks augustikuus on neid Emajõe sootides loendatud hektari kohta sadu tuhandeid isendeid, ühes, nn. Sibula koolus Reku parve ja Soova jõe suudme vahel koguni üle 8 miljoni is./ha (Ristkok 1969).

Kevadised sündmused Emajõel algavad jääminekuga. Novemb-

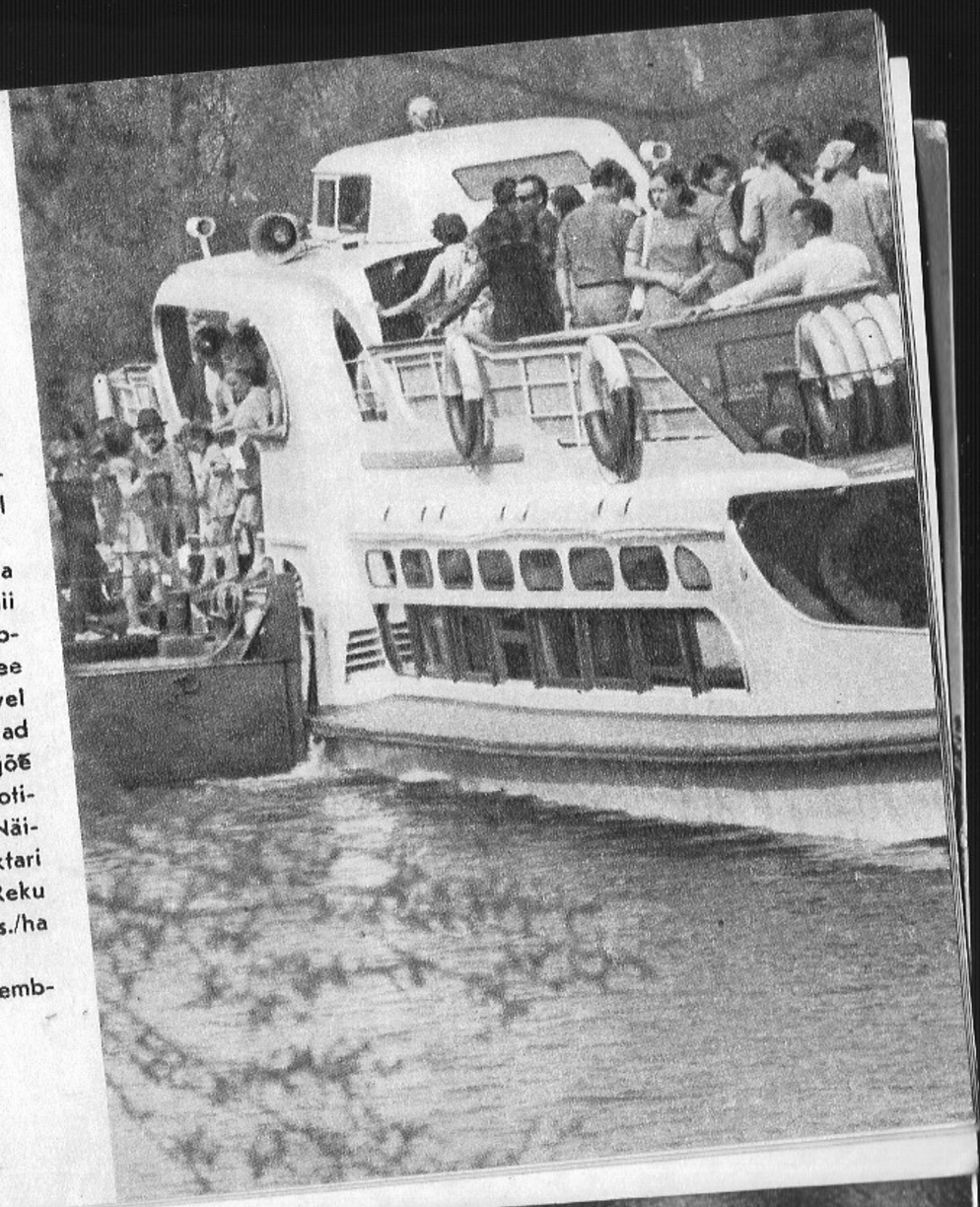

ris—detsembris jääga kattunud jõgi hakkab jääd allavoolu saatma Tartus keskmiselt märtsi teisel poolel, alamjooksul märtsi lõpus. Kogu jõe ulatuses kestab jääminek paar nädalat. Algul liigub pärijõge Emajõe enda jää, natuke hiljem tuleb harilikult võimsamana Pedja ja Põltsamaa jõe, osalt ka Võrtsjärve jää. Jääminek (44) on mõnel aastal, kui see toimub hoogsalt, suurepärane vaatepilt. Jäälahmakad tunglevad üksteise vahel ja peal, kuhjuvad ja siis vabanevad suure müranaga. Jää koguneb sildade taha. Vahel tuleb sildade päästmiseks jääd õhkida. Juba jäämineku ajal hakkavad kalad Peipsi poolt, Emajõe ülemjooksul ka Võrtsjärvest kudemispaikadele rändama. Esimesed on haug ja teib, siis ka teised kalad. Samal ajal hakkab vesi lume sulades tõusma ja lamm kattub veega. Lumerikkal aastal, kui kevadine sula tuleb järsku, on suurvett palju ja luht madalamates kohtades üle ujutatud. Viimastel aastatel ei ole väga suuri üleujutusi olnud, sest praegu on veetase pidevalt madal. Tartu vanemad elanikud aga mäletavad neid. Viimane suur üleujutus oli 1951. aastal, mil vesi Tartu linnas tõusis üle kallaste, ujutas üle jõeäärsed tänavad ja tungis majade keldritesse (43).

Emajõe teine kasutusala on veeliiklus. Juba iidsetest aegadest saadik on Emajõgi olnud asendamatuks kauba- ja sõjateeks. Esimene aurulaev «Juliane Clementine» sõitis Tartust Pihkvasse aastal 1843. Praegu sõidab suvel Tartu—Ranna vahel mitu laeva tunnis, Tartust Peipsi poole kuni Praagani ja sealt edasi põhja poole või Pihkvani mitu liinilaeva päevas (26). Regulaarne mootorpaadiühendus Võrtsjärvega katkes viiekümnendatel aastatel, kuna bussisõit osutus ökonoomsemaks. Väga sagedasti liiguvad Emajõel turismilaevad, sest võimalust lõbu pärast laevaga jõel sõita kasutatakse meelsasti. Laevatavad on ka Emajõe suuremad lisajõed. Väiksem on tänapäeval Emajõe tähtsus kaubateena. Kaubapraamid, mõnikord pikkade karavanidena, sõidavad Emajõel ainult alamjooksul, kuni Tartuni, vedades liiva, turbamulda või muud kaupa. Kuni viiekümnendate aastateni parvetati Emajõel ja tema suurematel lisajõgedel rohkesti ka metsamaterjali (46), nüüd on odavam seda mööda maad transportida.

Kellel on selleks võimalus, sõidab paadiga Emajõe ilusale kaldale kalastama, päikest võtma või telgielu elama (48). Paadi- ja süstamatkajaile on Emajõgi hea läbi sõita, sest kauneid kohti on peatumiseks ja mööda sõites vaatamiseks külluses. Veematkateid pidi pääseb aga Peipsile, Võrtsjärvele või üle Viljandi (veelahet maad mööda ületades) Pärnusse, mere äärde välja. Paadiga ja süstaga sõidetavad on ka kõik suuremad lisajõed — Põltsamaa ja Pedja, Elva, Amme, Ahja, Lagina ja Kalli jõgi. Neist viiel esimesel esineb paisusid. Purjesporti harrastatakse Emajõel tagasihoidlikult, sest eriti ülemjooksul on purjetamine käändude pärast raskevõitu.

Kui vaikselt sõudepaadiga või süstaga Emajõel sõita, võib näha hallhaigrut, kes paadi liginedes aeglaselt lendu tõuseb, et piki jõge eespool uuesti kaldasse laskuda ja niiviisi mitu kilomeetrit paadile nagu teed näidata. Mitmel pool on jões ja sootides parte (49). Sügisel lendab neid jõe kohal palju ja esimene pardijahi öö on siin kärarikas, alatasa kostavad jahimeeste hõiked ja laul, mootorimüra, koerte haukumine ja paugutamine.

Kevadel peatuvad jõe ülemjooksu luhal mõnikord luigeparved. Jõe ääres võib kohata põtra, metskitse, metssiga ja mäkra, jões ondatrat. Mõnes kohas leidub saarma jälgi ning Elva jõe suudmes on leitud kopra tegutsemisjälgi.

Sügise algul on Emajõel mõnevõrra vähem rahvast, kuid marjaperjamise ajal elavnevad jõgi ja luht veel kord. Siis sõidab laevu ja arvukaid mootorpaate marjulistega nii ülesjõge «Patja» kui ka alla Peipsi-äärsetele jõhvikasoodele, vaikseteie rabadele ilmuvad uitlevad ja marjade järgi küürutavad inimkogud.

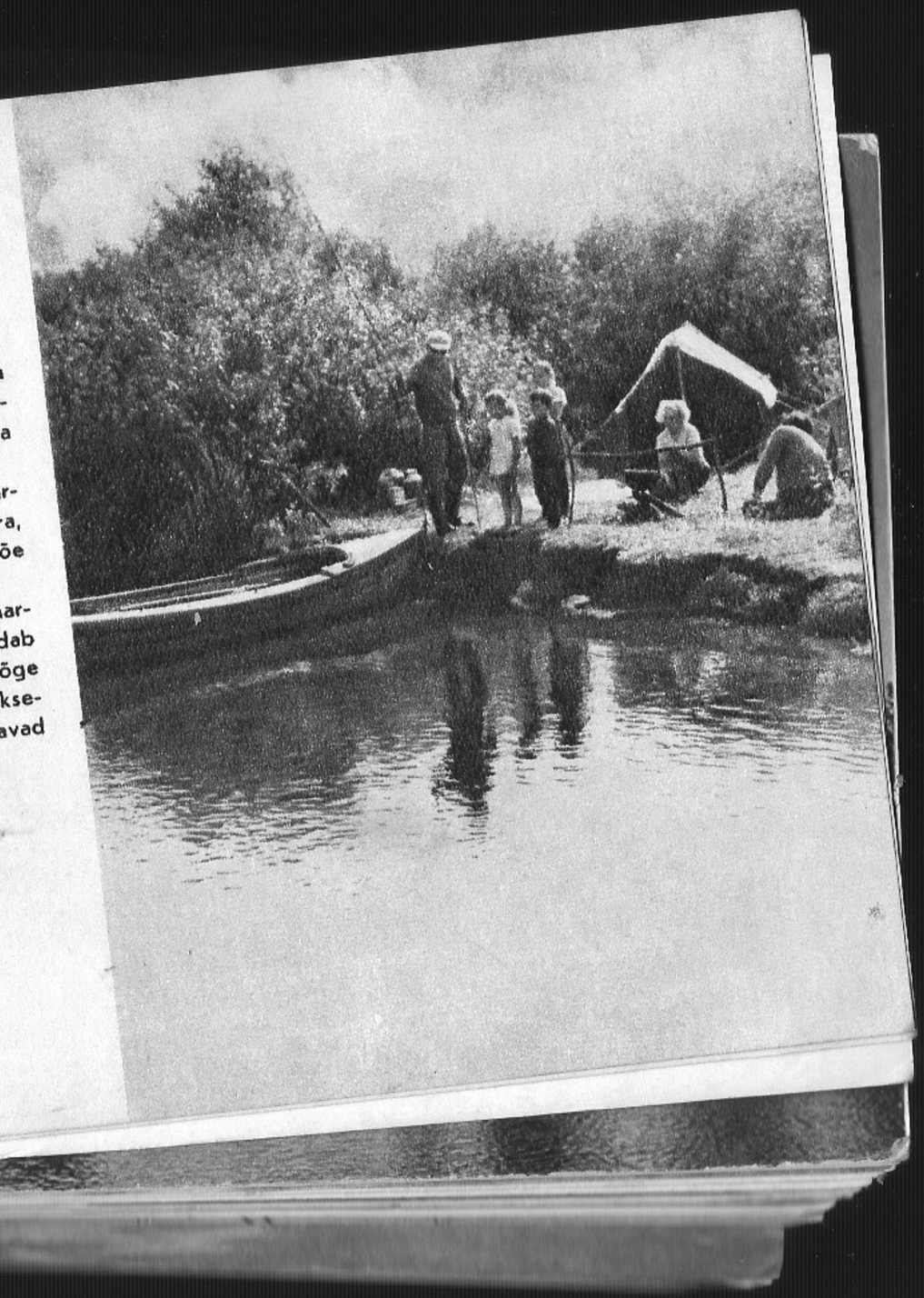

Юри Ристкок, Юханнес Кюлмет. ПО РЕКЕ ЭМАЙЫГИ. На эстонском языке. Оформление: Т. Ару. Таллин, изд-во «Ээсти раамат». Toimetaja V. Siimer. Kunstiline toimetaja E. Järv. Tehniline toimetaja H. Kruustee. Korrektorid S. Sild ja A. Kolk. Laduda antud 30. VIII 1974. Trükkida antud 21. VII 1975. Formaat 84×70/16. Trükipoognaid 4,0. Tingtrükipoognaid 4,36. Arvestuspoognaid 4,95. Trükiarv 20 000. MB-06567. «Eesti Raamat», 200090 Tallinn, Pärnu mnt. 10. Tellimuse nr. 912. Trükikoda «Oktoober», 200001 Tallinn, Kreutzwaldi t. 24. Hind 56 kop.

56 kop.